

« ویلهلم آلورت » و فهرست کتابخانه برلین : الگوی همچنان نوین برای فهرست نگاری نسخه های خطی

• حسین متقی

فهرست نگار نسخ خطی کتابخانه آیه الله مرعشی

بر خوردارند، چرا که بر خلاف کتابخانه های شرقی (مانند: ایران، ترکیه و مصر و...) از آن جایی که خاستگاه اولیه نسخه ها خود این سرزمین ها بوده، استنساخ نسخ یک امری شایع و عادی برای تکثیر علوم بوده، لیکن در کتابخانه هایی همچون کتابخانه برلین خود استقلال عناوین مطلوبیت خاصی داشته و این مشخصه در مجموعه ها خود گواه نوعی نفاست آنها نیز هست و کتابخانه مذکور به همین جهت و جهات دیگری که ذیلاً بدان خواهیم پرداخت، در رده کتابخانه های ممتاز جهانی (در اروپا بعد از موزه بریتانیا و کتابخانه ملی فرانسه) قرار گرفته است.

اینک با مروری گذرا بر تاریخچه و سیر تحول و گسترش نسخه های خطی این مجموعه (با تأکید بر نسخه های خطی عربی)، روند شکل گیری و تجمیع نسخ مذکور را در این کتابخانه (خریداری یا اهداء) مورد ارزیابی و بررسی اجمالی قرار می دهیم. از سال های امپراتوری دوک ها و ویلهلم ها بر این سرزمین به تدریج توسط سیاحان و خاورشناسان، تعدادی نسخ خطی، که تعداد آن بالغ بر صدها جلد می گردید (در حدود ۶۰۰ جلد نسخه خطی عربی)، در آن کتابخانه گردآوری شده بود^۳؛ در سال ۱۶۹۱م. زمانی که «یوهان راو» (Juhan Raue) مدیر وقت کتابخانه بود، بردارش «کریستین راو» (Cristianua Raue). که یک خاورشناس بود، درگذشت، وی مایملک او را که حاوی ۳۰۰ نسخه خطی بود، به کتابخانه سلطنتی منتقل نمود. در سال ۱۸۱۷م. مجلدات دیگری، حدود ۸۵۶ نسخه که بیشترین آنها نسخه هایی به زبان های فارسی و ترکی، و تنها ۱۰۰ نسخه از آنها به زبان عربی بود، از سوی «هاینریش فریدریش بارون فون دیتز»^۴، که موقعیتی در حکومت داشت و

۱. کتابخانه دولتی برلین (کتابخانه میراث فرهنگی پروس)
«کتابخانه برلین» که تا چند سال پیش از جنگ مخرب جهانی اول، از آن با عنوان «کتابخانه سلطنتی» یاد می شد، بازمانده امپراتوری دوک های دولت بزرگ «پروس»^۵ در سده های ۱۶-۱۷ میلادی است. این کتابخانه به طور رسمی در سال ۱۶۵۹م. با عنوان Churfurstliche Bibliothek تأسیس گردید و با سیر و تحول و گسترشی که در ذیل به نمونه هایی از آن خواهیم پرداخت، به سرعت هسته ریزی و مراحل تکامل و تکوین مجموعه ای کم نظیر از نسخه های خطی اسلامی فراهم آمد؛ به نحوی که در سال ۱۸۸۷م. تعداد نسخه های خطی کتابخانه ۶۴۵۰ و بنابر نظر کارشناسان مربوط تا چند سال پیش (آمار پیش از سال ۱۹۹۱م.) تا ۱۱۷۳۰ نسخه خطی نفیسه^۲ به زبان های عربی، فارسی، ترکی، کردی، مالایی، سریانی، عبری، اندونزیایی، سواحیلی، ازدو...، برآورد و گزارش شده است. البته این آمارها بدون در نظر گرفتن رساله های داخل مجموعه هاست، که با احتساب آنها قاعدتاً حداقل یک برابر هم باید بر این آمارها افزود. این کتابخانه علاوه بر نسخ خطی، میلیون ها جلد کتاب چاپی به زبان های مختلف و سایر مواد کتابخانه ای را نیز در خود جای داده، که جایگاه و ارزش علمی این مرکز را دوچندان کرده است و ناگفته پیداست که وجود چنین ذخایر گران بهای علمی این کتابخانه را در ردیف یکی از مراکز مهم پژوهشی و تحقیقی در زمینه مطالعات اسلامی در سطح بین المللی قرار داده است. نسخه های خطی این کتابخانه از آن جایی که از محیط دیگری (شرق) به این کتابخانه آورده شدند، علاوه بر نفاست آنها که خود نکته ای مهم است، از تکرار اندک عناوین نیز

فهرست «ویلهلم آلورت» لحاظ شده است؛ این مجموعه مشتمل بر ۲۴۱ نسخه خطی عربی بود که «گلازر» طی سفرهای سیاحتی و علمی خود بین سال‌های ۸۶-۱۸۸۵م. به مناطق جنوبی جزیره العرب همراه خود به برلین آورده بود. بنا بر احصایی که فهرست‌نگار برجسته نسخه‌های خطی عربی «ویلهلم آلورت» در اثر کم نظیر خود، فهرست برلین نموده، تا تاریخ مذکور (۱۸۸۷م.) حدود ۶۴۵۰ نسخه خطی (در قالب ۱۳ مجموعه) در کتابخانه سلطنتی برلین موجود بوده که وی و دیگران همچون «ویلهلم پرچ»^{۱۷} آنها را به تفصیل در فهرس متعددی به تفکیک زبان فهرست نموده‌اند، که ذیلاً به فهرس مذکور نیز در این مقاله اشاره‌ای گذرا خواهیم داشت.

بعد از انتشار مجموعه ده جلدی فهرست نسخه‌های خطی عربی در کتابخانه سلطنتی برلین بین سال‌های ۹۹-۱۸۸۷م. نیز مجموعه‌های دیگری به کتابخانه برلین انتقال یافت که برخی عبارت اند از: مجموعه کتاب شناس و کتابدار برجسته «رودلف هاوپت»^{۱۸} در سال ۱۹۰۶م.؛ مجموعه‌های «مارتین هارتمان»^{۱۹}، مشتمل بر ۱۳۰ نسخه خطی (۱۲۲ نسخه اسلامی و ۸ نسخه مسیحی)، و «رشید دحاج»^{۲۰} در سال ۱۹۱۲م. که بالغ بر ۳۰۰ نسخه خطی اسلامی می‌گردید؛ مجموعه دکتر «بورخارد» یا «بورشارت»^{۲۱} در سال ۱۹۲۱م. مشتمل بر ۳۹ مجلد که ۳۲ نسخه آن به زبان عربی و ۷ نسخه دیگر به زبان فارسی بوده است. مجموعه «کلیمنت هوارت»^{۲۲} در سال ۱۹۲۷م. مشتمل بر ۲۰۴ نسخه که از این تعداد، ۸۸ نسخه آن به زبان ترکی، ۶۲ نسخه آن به عربی و ۵۴ نسخه دیگر به فارسی بوده است. و مجموعه‌های دیگری که تفصیل آن از حوصله این مقاله خارج است.

در زمان شعله‌ور شدن جنگ مخرب جهانی اول (۱۹۰۱-۱۹۱۴م.)، نسخه‌های خطی این کتابخانه آسیب چندانی ندید. ناگفته نماند که بعد از جنگ با ایجاد جمهوری در آلمان، نام کتابخانه از: «کتابخانه سلطنتی» به «کتابخانه دولتی پروس» (Prehcsissuer staats bibliothek) تغییر یافت. در سال ۱۹۱۹م. تعداد نسخه‌های خطی شرقی (با احتساب رساله‌های داخل مجموعه‌ها) ۲۱/۸۱۲ نسخه، که حداقل نیمی از آنها اسلامی و تعداد کتب چاپی آن نیز ۳۴۰/۰۰۰ نسخه، که حداقل ۹/۰۰۰ نسخه آن

مدتی را نیز به عنوان سرکنسول دولت پروس در عثمانی بسر برده بود، بدان مجموعه افزود؛ این مجموعه اندک در زمان پادشاهی «فریدریش ویلهلم چهارم»، که دوستدار علم و دانش بود، گسترش یافته و مجموعه‌های دیگری نیز برای آن کتابخانه خریداری و افزوده گردید. کنسول دولت پروس در دمشق، «یوهان گوتفرد فیتزشتاین»^۵ طی دو مرحله یک بار در سال ۱۸۵۲م. (۱۸۴ نسخه) و بار دیگر در سال ۱۸۶۲م. (۱۹۳۴ نسخه) در مجموع بیش از ۲۱۰۰ نسخه خطی شرقی را که بیشتر آنها به زبان عربی بود، از سوریه راهی برلین نمود. پروفیسور «هاینریش پیترمان»^۶ بین سال‌های ۵۷-۱۸۵۳م. (۵۱۶ نسخه) و نیز سال ۱۸۷۰م. (۶۰۷ نسخه) طی دو مرحله در مجموع بیش از ۱۱۰۰ نسخه خطی را که بیشترین آنها به زبان عربی بود، به کتابخانه سلطنتی دولت پروس در برلین انتقال داد. خاورشناس آلمانی «آلوئیس اشپیرینگر»^۷ در سال ۱۸۵۷م. در حدود ۱۱۴۰ نسخه خطی را که بیشتر آنها به زبان فارسی و هندوستانی (اردو، سانسکریت و...) و تعدادی نیز عربی بود، به عنوان تحفه اقامت ده ساله خود در هندوستان (دهلی و کلکته) به کتابخانه مذکور اهدا کرد. در سال‌های ۶۱-۱۸۶۰م. مجموعه کوچک «مینوتولی» و پرفیسور «بروگش»^۸ که در مجموع بالغ بر ۴۰ نسخه خطی می‌گردید، به آن مرکز اهدا گردید. در سال ۱۸۷۹م. مجموعه «شومان»^۹ مشتمل بر ۲۷۲ نسخه خطی که پنج نسخه از آن مجموعه به زبان عربی و بقیه به زبان‌های شرقی مانند: مالایی (مالیزی)، اندونزیایی و... بوده که به واسطه هلندیان از باتاویا^{۱۰} ر اندونزی بدست «شومان» رسیده بود، به گنجینه نفایس کتابخانه دولتی برلین افزوده گردید. «آلکساندر هامیلتون»^{۱۱} نیز در سال ۱۸۸۲م. تعداد ۶۶۳ نسخه خطی عربی و ترکی را به گنجینه مذکور اهدا نمود. در سال ۱۸۸۴م. مجموعه نفیس «کونت گراف لاندبرگ»^{۱۲} که بالغ بر هزار نسخه (۱۰۳۵ یا ۱۰۵۱ نسخه)^{۱۳} می‌گردید و تقریباً همه آنها به زبان عربی بود، از شرکت و مؤسسه انتشاراتی «بریل» Brill در لیدن هلند خریداری و به گنجینه برلین سپرده شد. هم چنین در همین سال مجموعه «زاخاو»^{۱۴} که بسیاری از آنها به زبان سریانی و برخی (۳۰ نسخه) نیز به زبان عربی بود، به ذخائر کتابخانه دولتی برلین افزوده شد. مجموعه اهدایی «ادوارد گلازر»^{۱۵} به کتابخانه سلطنتی برلین در سال‌های ۸۷-۱۸۸۵م. آخرین مجموعه‌ای از نسخه‌های خطی عربی را تشکیل می‌داد که در

(Deutsch Musikarchre) (تأسیس سال ۱۹۷۰ م.) در هم ادغام شده و «کتابخانه ملی آلمان» (Deutsch Bibliothek) را به وجود آوردند. در آن سال (۱۹۹۰ م.) بر اساس آمار رسمی کتابخانه مذکور (بدون احتساب رساله‌های داخل مجموعه‌ها) دارای ۹/۰۰۰ نسخه خطی عربی [قرآن کریم ۱/۰۰۰ نسخه، آثار منظوم و منثور ادبی ۲/۰۰۰ نسخه، ۱/۱۰۰ نسخه عقاید و کلام، ۸۰۰ نسخه تاریخ، ۷۰۰ نسخه نحو و فرهنگ‌ها، ۷۰۰ نسخه عرفان و تصوف، ۶۰۰ نسخه فقه و اصول، ۵۰۰ نسخه طب، فلک و ریاضیات]، ۳/۵۰۰ نسخه خطی ترکی، ۱/۵۰۰ نسخه خطی فارسی، ۲۵۰ نسخه خطی اندونزیایی و مالیزی (مالایی)، ۱۰ نسخه خطی سواحلی و... بوده است؛ این کتابخانه بر اساس آخرین اطلاعات موجود (۱۹۹۹ م.) ۳۳ دارای ۹/۴۰۰/۰۰۰ جلد کتاب چاپی، ۱۲۲/۴۵۵ دستنویس (اعم از اسناد خطی، نسخه‌های خطی و دست‌نویس‌های لاتین و...)، ۴۳۴۵ جلد کتاب چاپی قدیم، ۳۸/۴۲۴ قطعه سکه قدیمی، ۴۳۹/۲۹۵ حلقه متن موسیقی، ۹۲۲/۲۹۴ نقشه، ۲/۱۰۰/۰۰۰ حلقه میکروفیلم، ۱۲/۴۰۰/۰۰۰ قطعه عکس و اسلاید، ۱۱۰ دفتر یادبود و...؛ برخی از موارد مذکور اکنون به صورت onlin از طریق شبکه جهانی اینترنت قابل دسترسی هستند که جهت علاقه‌مندان در زیر آورده می‌شود:

سایت اینترنتی:

Web: <http://www.sbb.spk-berlin.de>

پست الکترونیکی:

Email: oeffentlichkeitsarb@sbb.spk-berlin.de

نشانی پستی:

Potsdamer Str. 33, D-10785 Berlin (Tiergarten), Germany.

تلفن و دورنگار:

Tel: +49 (030) 266-2841 ; Fax: +49 (030) 266-2842

در پایان این فصل فهرستواره‌ای از فهرس نسخه‌های خطی منتشر شده (۱۸۵۳ - ۲۰۰۴ م.) از سوی کتابخانه برلین (کتابخانه میراث فرهنگی پروس) که به ترتیب شامل نسخه‌های خطی حبشی، آفریقای، عربی، ارمنی، برمه‌ای، چینی و باسمه‌های چوبی، عبری، هندی و نیپالی، اسلامی، ژاپنی و باسمه‌های چوبی، جاوایی (اندونزیایی)، قطبی، کردی، لاوس، مالایی (مالیزی)، ایرانیان میانه، مغولی، ناخی، فارسی، سانسکریت از تورفان، خطی‌شان، سینهای، سوماترا (اندونزی)، سریانی، تایی (تایلندی)، تبتی و باسمه‌های چوبی، ترکی قدیمی، ترکی عثمانی، اردو را از نظر می‌گذرانیم:

اسلامی و به زبان عربی بوده، برآورد شده است. در جریان جنگ ویرانگر جهانی دوم (۴۵ - ۱۹۳۹ م.)، برای مصون ماندن نسخ خطی کتابخانه دولتی برلین از حملات هوایی متفقین، محتویات کتابخانه، از جمله نسخ خطی را در مجموعه‌های کوچک‌تری و دور از هم در سلسله‌نق‌های زیرزمینی، که پیش از جنگ جهت معادن حفر نموده بودند، پنهان کرده و قبل از این که جنگ به شکست آلمان منتهی گردد، توسط برخی شخصیت‌های وطن پرست و دانش دوست، این نسخه‌های خطی را، که تعداد آنها بالغ بر ۳ الی ۴ هزار می‌گردید، از نق‌ها بیرون کشیده و به شهرهای گوبینگن و ماربورگ (این شهرها بعد از تقسیم آلمان به دو بخش شرقی و غربی، جزء شهرهای آلمان غربی به حساب می‌آمدند) بردند، تا این نسخه‌ها به دست روس‌ها، که در حال پیشروی و تصرف کامل برلین بودند، نیفتد؛ و بنابراین نسخی که در ماربورگ و گوبینگن نگهداری می‌شدند در واقع همان نسخ خطی کتابخانه دولتی برلین بوده، که در ایام جنگ بدانجا انتقال یافته بود. گفته شده بعد از تقسیم آلمان توسط قوای اشغالی (متفقان) به دو بخش شرقی (تحت نفوذ اتحاد شوروی سابق) و غربی (تحت نفوذ فرانسه، انگلستان و آمریکا) و نیز به تبع آن شهر برلین به دو بخش شرقی و غربی، این کتابخانه در بخش شرقی شهر برلین قرار گرفته و تا سال ۱۹۷۱ م. که از سوی جمهوری دموکراتیک آلمان عنوان «کتابخانه ملی» (De bibliothek) به خود گرفت، دولت آلمان شرقی خیلی تلاش کرد که نسخه‌ها را از دولت فدرال آلمان غربی پس بگیرد، ولی جز ۹۸۱ نسخه خطی که تحویل آنها شد، گفتند بقیه (۲۰/۸۳۱ نسخه خطی) در جنگ ویرانگر از بین رفته است!

بعد از اتحاد مجدد دو کشور آلمان غربی و شرقی در سال ۱۹۹۰ م. و فرو ریختن دیوار حائل بین دو بخش شرقی و غربی شهر برلین، «کتابخانه ملی» که در بخش شرقی برلین قرار داشت، به «کتابخانه میراث فرهنگی پروس» (Staats bibliothek Prehcsissuer Kulturbesitz) که از قبل در بخش غربی برلین قرار داشت، در قالب ساختمانی جدید، که گفته شده زیباترین ساختمان کتابخانه! در سطح جهان است، انتقال یافت و نسخه‌های خطی دیگری هم که به نحوی بعد از جنگ در جاهای مختلف نگهداری می‌شد، به این کتابخانه برگردانده شد. بر مبنای پیمان وحدت بین دو آلمان، کتابخانه‌های ملی موجود در لایپزیک (Deutsch Bücherei) (تأسیس سال ۱۹۱۲ م.)، فرانکفورت (تأسیس سال ۱۹۷۴ م.)، آرشیو ملی موسیقی

D) Gregor Schoeler: Arabische Handschriften. Reihe B,2. Stuttgart, 1990. (VOHD 17,B,2)

E) Rosemarie Quiring-Zoche: Arabische Handschriften. Reihe B,3. Stuttgart, 1994. (VOHD 17,B,3)

F) Rosemarie Quiring-Zoche: Arabische Handschriften. Reihe B,5. Stuttgart, 2000. (VOHD 17,B,5)

G) Hars Kurio: Arabische Handschriften der "Bibliotheca orientalis Sprengeriana" in der SBPK. Berlin, Freiburg, 1981. (Islamkundliche Materialien. 7)

4. Armenische Handschriften / Armeniam manuscripts:

A) N. Karamianz: Verzeichniss der Armenischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Berlin, 1888. (Handschriften-Verzeichnisse. 10)

B) Julius Assfalg, Joseph Molitor: Armenische Handschriften. Wiesbaden, 1962. (VOHD 4)

5. Burmesische Handschriften / Burmese manuscripts:

A) Heinz Bechert, Daw Khin Khin Su, Daw Tin Tin Myint: Burmese Manuscripts. 1. Wiesbaden, 1979. (VOHD 23,1)

B) Heinz Braun, Daw Tin Tin Myint: Burmese Manuscripts. 2. Stuttgart, 1985. (VOHD 23,2)

C) Heinz Braun, Anne Peters: Burmese Manuscripts. 3. Stuttgart, 1996. (VOHD 23,3)

6. Chinesische Handschriften und Blockdrucke / Chinese manuscripts and woodblock prints:

A) Walter Fuchs: Chinesische und mandjurische Handschriften und seltene Drucke. Nebst einer Standortliste der sonstigen Mandjurica. 1. Wiesbaden, 1966. (VOHD 12,1)

B) Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente. 1.2. Berlin, 1975-1985. (Berliner Turfantexte. 6.14.)

C) Tsuneki Nishiwaki: Chinesische und manjurische Handschriften und seltene Drucke. 3: Chinesische Texte vermischten Inhalts aus der Berliner

1. Äthiopische Handschriften / Ethiopian manuscripts:

A) August Dillmann: Verzeichniss der abessinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Berlin, 1878. (Handschriften-Verzeichnisse. 3)

B) Ernst Hammerschmidt, Otto A. Jäger: Illuminierte Äthiopische Handschriften. Wiesbaden, 1968. (VOHD 15)

C) Ernst Hammerschmidt: Äthiopische Handschriften vom Tanasee. 1. Wiesbaden, 1973. (VOHD 20,1)

D) Ernst Hammerschmidt: Äthiopische Handschriften vom Tanasee. 2. Wiesbaden, 1977. (VOHD 20,2)

E) Veronika Six: Äthiopische Handschriften vom Tanasee. 3. Nebst einem Nachtrag zum Katalog der Äthiopischen Handschriften Deutscher Bibliotheken und Museen. Stuttgart, 1999. (VOHD 20,3)

F) Ernst Hammerschmidt, Veronika Six: Äthiopische Handschriften. 1. Wiesbaden, 1983. (VOHD 20,4)

G) Veronika Six: Äthiopische Handschriften. 3. Stuttgart, 1994. (VOHD 20,6)

2. Afrikanische Handschriften / African manuscripts:

A) Ernst Dammann: Afrikanische Handschriften. 1: Handschriften in Swahili und anderen Sprachen Afrikas. Stuttgart, 1993. (VOHD 24,1)

B) Ewald Wagner: Afrikanische Handschriften. 2: Islamische Handschriften aus Äthiopien. Stuttgart, 1997. (VOHD 24,2)

3. Arabische Handschriften / Arabic manuscripts:

A) Wilhelm Ahlwardt: Verzeichniss der Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. 1-10. Berlin, 1887-1899. (Handschriften-Verzeichnisse. 7-9, 16-22)

B) Rudolf Sellheim: Arabische Handschriften. Reihe A: Materialien zur arabischen Literaturgeschichte. 1.2. Wiesbaden, Stuttgart, 1976-1987. (VOHD 17,A,1.2)

C) Ewald Wagner [et al]: Arabische Handschriften. Reihe B,1. Wiesbaden, 1976. (VOHD 17,B,1)

H) Klaus L. Janert, N Narasimhan Poti: Indische Handschriften. 5. Wiesbaden, 1979. (VOHD 2,5)

I) Klaus L. Janert, N Narasimhan Poti: Indische Handschriften. 6. Wiesbaden, 1980. (VOHD 2,6)

J) N. Narasimhan Poti: Indische Handschriften. 7. Stuttgart, 1986. (VOHD 2,7)

K) N. Narasimhan Poti: Indische Handschriften. 8. Stuttgart, 1987. (VOHD 2,8)

L) N. Narasimhan Poti: Indische Handschriften. 9. Stuttgart, 1990. (VOHD 2,9)

M) Klaus L. Janert: Indische Handschriften. Generalregister A für 2,1-6. Wiesbaden, 1982. (VOHD 2,10)

N) Klaus L. Janert: Indische Handschriften. Generalregister B für 2,7-9. Stuttgart, 1991. (VOHD 2,11)

O) Gerhard Ehlers: Indische Handschriften. 13. Stuttgart, 1999. (VOHD 2,13)

P) Gerhard Ehlers: Indische Handschriften. 15. Stuttgart, 2003. (VOHD 2,15)

Q) Siegfried Lienhard, Thakur Lal Manandhar: Nepalese Manuscripts. 1: Nevari and Sanskrit. - Stuttgart, 1988. (VOHD 33,1)

10. Islamische Handschriften / Islamic manuscripts:

A) Ernst Kühnel, Hermann Götz: Indische Buchmalereien aus dem Jahangir-Album der Staatsbibliothek zu Berlin. Berlin, 1923. (Buchkunst des Orients. 2)

B) M. S. Ipsiroglu: Saray-Alben. Diez'sche Klebebände aus den Berliner Sammlungen. Wiesbaden, 1964. (VOHD 8)

C) Ivan Stchoukine [et al]: Illuminierte islamische Handschriften. Wiesbaden, 1971. (VOHD 16)

D) Max Weisweiler: Der Islamische Bucheinband des Mittelalters nach Handschriften aus deutschen, holländischen und türkischen Bibliotheken. Wiesbaden, 1962. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. 10.)

11. Japanische Handschriften und traditionelle Drucke

Turfansammlung. Stuttgart, 2001. (VOHD 12,3)

7. Georgische Handschriften / Georgian manuscripts:

A) Julius Assfalg: Georgische Handschriften. Wiesbaden, 1963. (VOHD 3)

8. Hebräische Handschriften / Hebrew manuscripts:

A) Moritz Steinschneider: Verzeichniss der hebräischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. 1.2. Berlin, 1878-1897. (Handschriften-Verzeichnisse. 2)

B) Petra Werner [et al]: Kitwe-jad = Jüdische Handschriften: Restaurieren, Bewahren, Präsentieren. Teil 1: Jüdische Kultur im Spiegel der Berliner Sammlung. Berlin, 2002. (Staatsbibliothek zu Berlin: Ausstellungskataloge. NF 47a)

9. Indische und nepalesische Handschriften / Indian and Nepalese manuscripts:

A) Albrecht Weber: Verzeichniss der Sanskrit-Handschriften. Berlin, 1853. (Handschriften-Verzeichnisse. 1)^{۲۴}

B) Albrecht Weber: Verzeichniss der Sanskrit- und Prakrit-Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. 2,1-3. Berlin, 1886-1892. (Handschriften-Verzeichnisse. 5)

C) Walter Schubring: Die Jaina-Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek. Leipzig, 1944. (Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich. 3,1,1)

D) Klaus L. Janert: Indische Handschriften. 1. Wiesbaden, 1962. (VOHD 2,1)

E) Klaus L. Janert, N Narasimhan Poti: Indische und nepalische Handschriften. 2. Wiesbaden, 1970. (VOHD 2,2)

F) E. R. Sreekrishna Sarma: Indische Handschriften. 3. Wiesbaden, 1967. (VOHD 2,3)

G) Klaus L. Janert, N Narasimhan Poti: Indische und nepalische Handschriften. 4. Wiesbaden, 1975. (VOHD 2,4)

manuscripts in Manichaeian script in the German Turfan Collection. Berlin, 1960. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Orientforschung. Veröffentlichung. 45)

18. Mongolische Handschriften und Blockdrucke / Mongolian manuscripts and woodblock prints

A) Walther Heissig, Klaus Sagaster: Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten. Wiesbaden, 1961. (VOHD 1)

B) Dalantai Cerensodnom, Manfred Taube: Die Mongolica der Berliner Turfansammlung. Berlin, 1993. (Berliner Turfantexte. 15)

19. Nachi Handschriften / Nakhi manuscripts:

A) Joseph Francis Rock: Nakhi Manuscripts. 1.2. Wiesbaden, 1965. (VOHD 7,1,2)

B) Klaus L. Janert: Nachi-Handschriften. 3. Wiesbaden, 1975. (VOHD 7,3)

C) Klaus L. Janert: Nachi-Handschriften nebst Lolo- und Chungchia-Handschriften. 4. Wiesbaden, 1977. (VOHD 7,4)

D) Klaus L. Janert: Nachi-Handschriften nebst Lolohandschriften. 5. Wiesbaden, 1980. (VOHD 7,5)

20. Persische Handschriften / Persian manuscripts:

A) Wilhelm Pertsch: Verzeichniss der Persischen Handschriften. Berlin, 1888. (Handschriften-Verzeichnisse. 4)

B) Wilhelm Heinz: Persische Handschriften. 1. Wiesbaden, 1968. (VOHD 14,1)

21. Sanskrit-Handschriften aus Turfan / Sanskrit manuscripts from Turfan:

A) Ernst Waldschmidt [et al]: Sanskrithandschriften aus den Turfanfunden. 1-3. Wiesbaden, 1965-1971. (VOHD 10,1-3)

B) Lore Sander, Ernst Waldschmidt:

/ Japanese manuscripts and woodblock prints:

A) Eva Kraft: Japanische Handschriften und traditionelle Drucke aus der Zeit vor 1868.[1.] Wiesbaden, 1982. (VOHD 27,1)

12. Javanische Handschriften / Javanese manuscripts:

A) Theodore G. Th. Pigeaud: Javanese and Balinese Manuscripts and some codices written in related idioms spoken in Java and Bali. Wiesbaden, 1975. (VOHD 31)

13. Koptische Handschriften / Coptic manuscripts:

A) Lothar Störk: Koptische Handschriften. 4: Die Handschriften der Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz. 1: Liturgische Handschriften 1. Stuttgart, 2002. (VOHD 21,4)

14. Kurdische Handschriften / Kurdish manuscripts:

A) Kamal Fuad: Kurdische Handschriften. Wiesbaden, 1970. (VOHD 30)

15. Laotische Handschriften / Laotian manuscripts:

A) Klaus Wenk: Laotische Handschriften. Wiesbaden, 1975. (VOHD 32)

16. Malaiische Handschriften / Malay manuscripts:

A) Christiaan Snouck Hurgronje: Katalog der malaiischen Handschriften der königlichen Bibliothek in Berlin. Reproduction of the Manuscript (Leiden Cod Or 8015). Stuttgart, 1989. (VOHD-S 29)

B) Hans Overbeck: "Malay manuscripts" in: Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society. 4,2. 1926. 233-259.

C) Katalog manuskrip Melayu mikroform. Kuala Lumpur, 1989.

17. Mitteliranische Handschriften / Middle Iranian manuscripts:

A) Mary Boyce: A catalogue of the Iranian

26. Thai Handschriften / Thai manuscripts:

A) Klaus Wenk: Thai-Handschriften. 1.2. Wiesbaden, 1963-1968. (VOHD 9,1,2)

27. Tibetische Handschriften und Blockdrucke / Tibetan manuscripts and woodblock prints:

A) Hermann Beckh: Verzeichnis der tibetischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Erste Abteilung: Kanjur. Berlin, 1914. (Handschriften-Verzeichnisse. 24.)

B) Manfred Taube: Tibetische Handschriften und Blockdrucke. 1-4. Wiesbaden, 1966. (VOHD 11,1-4)

C) Dieter Schuh: Tibetische Handschriften und Blockdrucke sowie Tonbandaufnahmen tibetischer Erzählungen. 5. Wiesbaden, 1973. (VOHD 11,5)

D) Dieter Schuh: Tibetische Handschriften und Blockdrucke. 6. Wiesbaden, 1976. (VOHD 11,6)

E) Friedrich Wilhelm, Jampa Losang Panglung: Tibetische Handschriften und Blockdrucke. Teil 7. Wiesbaden, 1979. (3-515-02819-6)

F) Dieter Schuh: Tibetische Handschriften und Blockdrucke. 8: Sammlung Waddell. Wiesbaden, 1981. (VOHD 11,8)

G) Peter Schwiager: Tibetische Handschriften und Blockdrucke. 9. Stuttgart, 1985. (VOHD 11,9)

H) Peter Schwiager: Tibetische Handschriften und Blockdrucke. 10-12. Stuttgart, 1990-1999. (VOHD 11,10-12)

I) Manfred Taube: Die Tibetica der Berliner Turfansammlung. Berlin, 1980. (Berliner Turfantexte. 10.)

28. Alt türkische Handschriften / Old Turkish manuscripts:

A) Dieter Maue: Alt türkische Handschriften. 1: Dokumente in Brahmi und tibetischer Schrift. Stuttgart, 1996. (VOHD 13,9)

B) Gerhard Ehlers: Alt türkische Handschriften. 2: Das Goldglanz-Sutra und der buddhistische Legendenzyklus Dasakarmapathavadanamala. Stuttgart,

Sanskrihandschriften aus den Turfanfunden. 4. Wiesbaden, 1980. (VOHD 10,4)

C) Lore Sander, Ernst Waldschmidt: Sanskrihandschriften aus den Turfanfunden. 5. Stuttgart, 1985. (VOHD 10,5)

D) Klaus Wille: Sanskrihandschriften aus den Turfanfunden. 6-9. Stuttgart, 1989-2004. (VOHD 10,6-9)

22. Schan Handschriften / Shan manuscripts:

A) Barend Jan Terwiel, Chaichuan Khamdaengyodtai: Shan Manuscripts. 1. Stuttgart, 2003. (VOHD 39,1)

23. Singhalesische Handschriften / Sinhalese manuscripts:

A) Heinz Bechert, Maria Bidoli: Singhalesische Handschriften. 1. Wiesbaden, 1969. (VOHD 22,1)

B) Heinz Bechert: Singhalesische Handschriften. 2. Stuttgart, 1997. (VOHD 22,2)

24. Handschriften aus Sumatra / Manuscripts from Sumatra:

A) P. Voorhoeve: Südsumatranische Handschriften. Wiesbaden, 1971. (VOHD 29)

B) Liberty Manik: Batak-Handschriften. Wiesbaden, 1973. (VOHD 28,1)

C) Theodore G. Th. Pigeaud, P Voorhoeve: Handschriften aus Indonesien (Bali, Java, Sumatra). Stuttgart, 1985. (VOHD 28,2)

25. Syrische Handschriften / Syriac manuscripts:

A) Eduard Sachau: Verzeichniss der syrischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. 1.2. - Berlin, 1899. (Handschriften-Verzeichnisse. 23.)

B) Julius Assfalg: Syrische Handschriften. Syrische, karsunische, christlich-palästinensische, neusyrische und mandäische Handschriften. Wiesbaden, 1963. (VOHD 5)

قدیمی و مهم که ادگار دوک « فراتیسلاو فون پومرن » (Herzog Pommern nov Wratisslaw) از سال ۱۴۵۶م. است، این شهر اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. خانواده « آلورت »، که آنها نیز مانند خود « ویلهلم » از شخصیت های علمی محسوب می شدند، طی چند نسل از گردانندگان اصلی و اساتید دانشگاه یاد شده به حساب می آمدند، چنانچه « پیتر آلورت » (Ahlwardt Peter) (درگذشته ۱۷۹۱م.)، فیلسوف و استاد برجسته الهیات مسیحی و فرزندش « کریستیان آلورت » (Ahlwardt Christian) (درگذشته ۱۸۳۰م.)، استاد ادبیات یونان باستان و... منتسب به وی بوده اند.

« ویلهلم » مطالعات و تحصیلات خود را در زمینه زبان های شرقی بین سال های ۵۰-۱۸۴۶م. در زادگاه خود پی گرفته و از اساتیدی چون « یوهان گوتفريد کورگارتن »^{۲۷} مصحح و ناشر دیوان بنی هذیل بهره گرفت. وی بین سال های ۴۹-۱۸۵۰م. مدت کوتاهی به گوتینگن آمده و نزد اساتید برجسته ای همچون « هاینریش ایوالد »^{۲۸} مراحل تحصیلات عالی را طی نمود. « ویلهلم » در سال ۱۸۵۱م. موفق به دریافت مدرک دکترا در رشته فلسفه از دانشگاه گرایفسوالد گردید. وی بین سال های ۶۳-۱۸۵۴م. مطالعات عمیق خود را در زبان عربی و مخطوطات اسلامی با سفر به مناطق مختلف همچون: گوتا، پاریس و... پی گرفته و سپس به عنوان مدیر کتابخانه دانشگاه گرایفسوالد مشغول به کار شد؛ وی همزمان از سال ۱۸۵۷م. نیز در دانشگاه مذکور به تدریس زبان های شرقی خصوصاً زبان عربی اشتغال داشته است. تا اینکه از سال ۱۸۶۳م. به درخواست مشاور وزارت فرهنگ، کار عظیم فهرست نگاری نسخه های خطی عربی کتابخانه سلطنتی برلین را عهده دار شد. « ویلهلم آلورت » در زبان عربی بسیار توانا بود و از بزرگ ترین آگاهان به شعر جاهلی و اشعار رجزی عرب بوده است. آثار چاپ شده وی در حوزه زبان و ادبیات عرب نمایان گر توانایی های دقیق و آگاهی های عمیق او از این زبان و دلیل قدرت برتر او در پژوهش های زبان شناسی دقیق متن های قدیم اشعار عربی است، و بنابر نظر کارشناسان فن، علی رغم گذشت نزدیک یک قرن از درگذشت وی هنوز تحقیقاتی بهتر از تحقیق « آلورت » پیرامون این کتاب ها منتشر نشده است. برخی تألیفات وی در این حوزه عبارت است از: العقد الثمین فی دواوین الشعراء الجاهلیین (گرایفسوالد ۱۸۶۹م.)^{۲۹}؛ ملاحظات حول صحه الشعر العربی القديم (۱۸۷۲م.)^{۳۰}؛ تصحیح و نشر دواوینی^{۳۱} همچون: دیوان

1987. (VOHD 13,10)

C) Simone-Christiane Raschmann: Alttürkische Handschriften. 5-6: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sutras. Stuttgart, 2000-2002. (VOHD 13,13-14)

D) Jens Wilkens: Alttürkische Handschriften. 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung. Stuttgart, 2000. (VOHD 13,16)
Jens Wilkens: Alttürkische Handschriften. Teil 9: Buddhistische Beichttexte. Stuttgart, 2003. (VOHD 13,17)

29. Ottoman manuscripts / Ösmanische Handschriften:

A) Wilhelm Pertsch: Verzeichniss der Türkischen Handschriften. Berlin, 1889. (Handschriften??Verzeichnisse. 6)

B) Barbara Flemming: Türkische Handschriften. 1. Wiesbaden, 1968. (VOHD 13,1)

C) Manfred Götz: Türkische Handschriften. 2. Wiesbaden, 1968. (VOHD 13,2)

D) Hanna Sohrweide: Türkische Handschriften und einige in den Handschriften enthaltene persische und arabische Werke. [3.] Wiesbaden, 1974. (VOHD 13,3)

E) Manfred Götz: Türkische Handschriften. [4.] Wiesbaden, 1979. (VOHD 13,4)

F) Hanna Sohrweide: Türkische Handschriften. 5. Wiesbaden, 1981. (VOHD 13,5)

30. Urdu Handschriften / Urdu manuscripts:

A) S. Mujahid Husain Zaidi: Urdu??Handschriften. Wiesbaden, 1973. (VOHD 25)^{۲۵}

۱. « ویلهلم آلورت »، پدر فهرست نگاری نوین

« ویلهلم آلورت »، اسلام شناس، ادیب، شاعر و خاورشناس برجسته آلمانی، در چهارم ژوئیه سال ۱۸۲۸م. در شهر گرایفسوالد (Greifswald)، (واقع در کرانه دریای بالتیک در شمال شرقی آلمان) چشم بر جهان گشود و در دوم نوامبر سال ۱۹۰۹م. در همان جا رخ در خاک کشید. گرایس فولد گرچه شهری کوچک در نقطه ای دور دست بر ساحل و کرانه آب های نیلگون و زیبای دریای بالتیک قرار دارد، لیکن از آن جهت که خاستگاه جمعی از هنرمندان بزرگ همچون « کاسپاردیوید فیدریش »^{۲۶} بوده و نیز دارای یک دانشگاه

الگوهای همیشه جاوید برای همه قرون و اعصار، برای هر نوع پژوهش، خصوصاً امر بسیار خطیر، اساسی و بنیادین فهرست‌نگاری نسخ خطی هستند، متأسفانه هر از چندگاه شاهد انتشار فهرسی سطحی که در آنها لیستی از عناوین و مؤلفان (با مجهولات فراوان) ردیف شده، هستیم. البته ناگفته نماند نوع فهرست‌نگاری شخصیت‌هایی همچون: ابن یوسف حدائقی (رحمه الله) در فهرست مدرسه سپهسالار (شهید مطهری) و حضرت استاد عبدالحسین حائری (حفظه الله) در فهرست کتابخانه مجلس و کارهای برجسته و ارزشمند آنان نمونه‌هایی از این نوع اتقان مورد بحث بوده و هستند که به عنوان سمبل و نمادهای سال تلاش و کوشش، همانند مشعل‌هایی فروزان بر تارک فهرست‌نگاری ایرانیان می‌درخشند، لیکن وقتی در سطح کلان به این موضوع نگریسته شود، دانسته خواهد شد که عمده کار فهرست‌نگاری کتب خطی در ایران احتیاج به یک رویکرد بنیادین و توجه اساسی دارد.

صحبت از اثر ارزشمند «ویلهم آلورت» را با سخنی از عبدالرحمن بدوی درباره این فهرست پی می‌گیریم: «... مهم‌ترین تحقیق وی فهرست نسخه‌های خطی عربی در کتابخانه سلطنتی برلین است، که بزرگ‌ترین و دقیق‌ترین فهرست نسخه‌های خطی عربی است و به لحاظ دقت، گستردگی اطلاعات و فراگیر بودن مزیت دارد و ما ماندی برای آن حتی نسبت به نسخه‌های خطی یونانی و یا لاتین نمی‌یابیم و همچنان به عنوان نمونه کاملی از این گونه کارهای تحقیقاتی خواهد ماند».^{۳۵}

استاد عبدالحسین حائری به مناسبتی در این باره می‌گوید: «برای کار فهرست‌نویسی ... تجربه عملی لازم است، کیفیت کار فهرست‌نویسان و کتاب‌شناسان اولیه که در اروپا بوده‌اند، اگر بررسی کنید، متوجه می‌شوید که همه این ویژگی‌ها را داشته‌اند... مثلاً فهرست کتابخانه برلین خیلی دقیق نوشته شده، خیلی دقیق، و آنچه را که واقعاً باید بنویسند نوشته‌اند...».^{۳۶}

«کارل بروکلیمان»^{۳۷} مؤلف تاریخ ادبیات عرب (GAL)، خود معترف است: «اگر این فهرست و سایر فهرسی که آلورت تهیه کرده، نبود، تألیف تاریخ ادبیات عرب مقدور نمی‌بود».^{۳۸} به راستی اگر ابداعات کلیدی «آلورت» و نمونه‌هایی از این دست کارها نبود، که در واقع به مثابه نمونه‌ای کامل و الگویی ارزشمند برای فهرست‌نگاری نسخ خطی و کتاب‌شناسی‌های متنوع بوده و هستند، امروزه می‌توانستیم خلق آثاری بزرگ در حوزه نسخه‌های خطی همچون: تاریخ ادبیات عرب، اثر «کارل بروکلیمان» و تاریخ نگارش‌های عربی، اثر «فوادسزگین»^{۳۹} را به نظاره بنشینیم؟ آیا در اهمیت یک اثر همین بس نیست که پژوهشگران برجسته در حوزه نسخه‌های خطی اسلامی همچون: «هلموت ریتز»^{۴۰}، «فريتس ماير»^{۴۱}، «رودلف زلهایم»^{۴۲} و ... به نحوی خود را وامدار این

الزیان و العجاج^{۳۲} (لا یبزیک ۱۹۰۳ م.)؛ الخمریات من دیوان ابی نواس (۱۸۶۱ م.)؛ الأصمعیات (۱۹۰۲ م.)^{۳۳} به همراه برخی قصائد لغوی؛ دواوین شعراء الجاهلی: النابغة الذبیانی، عنتره، طرفه، زهیر، علقمه و امرئ القیس (۱۸۷۰ م.)؛ کتاب الفخری فی الآداب السلطانیة و الدولة الإسلامیة (۱۸۶۰ م.)؛ تحقیق و نشر کتابی بدون عنوان و مؤلف، از روی نسخه «Berlin-Pm. 633» که بنابر قراین، «آلورت» احتمال داده که ممکن است جلد یازدهم از کتاب الأنساب و الأشراف، تألیف «بلاذری» بوده باشد. «آلورت» آثار و تألیفات دیگری نیز به زبان‌های آلمانی و عربی در حوزه ادبیات عرب و غیر آن از خود به ادگار نهاده که پرداختن به همه آنها از حوصله این مقاله خارج است، هر چند در لابه لای مباحث این نوشتار به برخی آثار وی، خصوصاً در حوزه نسخه‌های خطی (فهارس) به مناسبت، پرداخته شده است.

۳. فهرست تحلیلی^{۳۴} نسخه‌های خطی عربی کتابخانه دولتی

برلین: معجزه فهرست‌نگاری!

کارهای پژوهشی «ویلهم آلورت» که در سطور فوق به نمونه‌هایی از آن اشاره نمودیم، گرچه می‌توانند به عنوان نماد، الگو و دستمایه بسیاری از پژوهشگران در حوزه ادبیات عرب قرار گیرند، لیکن اثر جاوید و کم‌نظیر وی: فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه سلطنتی در برلین، بنا به اعتراف همه کسانی که به نحوی با فهرس و نسخه‌های خطی در ارتباط هستند، چیز دیگری است که انصافاً می‌توان از آن با تعبیر معجزه بزرگ فهرست‌نگاری یاد نمود؛ چرا که هر چقدر در محتوای این اثر کم‌نظیر (یا شاید بی‌نظیر) بیشتر دقت می‌کنیم، به عمق رنج‌ها و زحماتی که «آلورت» یک تنه به جان خریده، بیشتر واقف می‌شویم. حال اگر از سخن گفتن در مقوله چگونگی چاپ این اثر بزرگ در زمانی که حتی در اروپا هم برق نبود و حروف چینی به تمام معنای خودش رایج بود، آن هم حروف چینی لاتین!؛ که خود داستان مستقلی را می‌طلبد، چشم ببوشیم و فقط به نوع فهرست‌نویسی و روش ابداعی «ویلهم» در این فهرست نظری بیفکنیم، شاید بتوانیم به دورنمایی از ارزش واقعی کاری که «آلورت» در این کارستان انجام داده، دست یابیم.

نگارنده سطور همیشه در مواجهه با این فهرست و کار بدیع و ارزشمند او ناخودآگاه این حدیث مشهور نبوی (ص) در ذهنش تداعی می‌شود: «رَحِمَ اللهُ امرأ إذا عملَ شیئاً، أتقنه» خداوند رحمت کند کسی را که اگر کاری دست گیرد، به بهترین وجه به انجامش رساند؛ حال گاهی از خود می‌پرسیم: اگر (با تسامح و چشم‌پوشی از برخی ملاحظات دینی و ...) درباره «ویلهم آلورت» بگوییم: خدایش رحمت کند او یکی از مصادیق حقیقی این حدیث بود که ناخودآگاه بدان عمل می‌کرد، آیا سخن به گزاف گفته‌ایم؟ و امروز با گذشت بیش از صد سال از انتشار کارهایی از این دست، که حقاً

فهرست و تحقیقات گرانمایه «آلورت» دانسته و بدان مباحثات نموده و می نمایند؟

«ویلهلم آلورت» زمانی به کار فهرست نگاری نسخ خطی برلین همّت گمارد که از منابع کتاب شناسی جز کتاب کشف الظنون، اثر «حاجی خلیفه» (تصحیح فلوجل) و برخی کتب دیگر و نیز از فهرس نسخه های خطی جز فهرست کتابخانه سلطنتی وین (۶۵-۱۸۶۷ م.) اثر ارزشمند «گوستاو فلوجل»^{۴۳} و چند فهرست دیگر مربوط به موزه بریتانیا، کتابخانه واتیکان و کتابخانه اسکوریاال در اسپانیا و برخی مناطق دیگر، کار جدی و قابل مطرحی، صورت پذیرفته بود و بر این پایه عمده تکیه «آلورت» در این اثر بیش تر بر محتوا و مطالب داخلی خود نسخه بوده تا مصادر دیگر و گویا وی خواسته با این متد به طریقی این پیام را به آیندگان و کسانی که با نسخه ها و امر خطیر، زیربنایی و ارزشمند فهرست نگاری کتب خطی سروکار دارند، برساند که بیشترین تکیه یک فهرست نگار باید بر خود نسخه و محتوای آن باشد؛ چرا که برای شناسایی نسخه و اخذ هر نوع آگاهی، چه عنوان، مؤلف، زمان تألیف و چه اطلاعات دیگر باید در وهله نخست به پارامترها و مؤلفه های درونی نسخه ها توجه نمود. برخی بر این باورند که یکی از ضعف های این فهرست عدم استفاده و ارجاع به منابع دیگر (با فرض وجود آنها در آن زمان)، جز مواردی ناچیز و مقطعی، می باشد و نداشتن مصدر و منبع برای یک پژوهش نقص محسوب می گردد؛ در جواب می توان گفت از آن جایی که نسخه های خطی در درون خود دنیایی از اطلاعات در زمینه های مختلف (مواد لازم برای شناسایی نسخه ها) را دارا هستند، اگر درست و با حوصله کافی و به نحو شایسته ای زوایای پنهان آنها مورد کندوکاو دقیق و کارشناسانه قرار گیرد، می توان از لابه لای برگ های نسخه ها به دقیق ترین آگاهی ها از بایسته های لازم در امر فهرست نویسی نسخ مذکور دست یافت و چون این اطلاعات دست اول بوده و مبتنی و قائم بر خود نسخه هاست، قطعاً بر آگاهی های مصادر دیگر ارجحیت داشته و از اتقان بیشتری برخوردارند؛ و این دقیقاً همان نکته ای است که به «آلورت» و کارستان بزرگ و کم نظیر او یعنی فهرست برلین اهمیت و غنای خاصی بخشیده است، چرا که هنر «آلورت» در این اثر آن است که او بدون مراجعه به منبع خاصی و با استفاده از همان اطلاعات موجود نسخه، توانسته این اثر عظیم را خلق بنماید؛ حال با این تعریف، امروزه مسؤلیت نهان و پیدای فهرست نگاران کتب خطی که به همه نوع امکانات و منابع کتاب شناسی و... دسترسی دارند (که ۱۳۰ سال پیش «آلورت» حتی شاید ۱٪ منابع موجود را نیز در اختیار نداشت!)، روشن می گردد. نیز جالب است بدانیم، بنابر آنچه که «مانفرد اولمان»^{۴۴} گوشرده کرده: «تنظیم این فهرست طی ۲۰ سال و روزی حداقل ۱۰ ساعت و بیشتر در منزلش در شهر گرایفسوالد صورت پذیرفته و این در حالی است که فقط چاپ این فهرس حداقل ۱۲ سال وقت لازم

داشت.» این نشان می دهد که وی دسترسی کافی به نسخه های مذکور نداشته و ضمناً زمان طولانی هم در برلین نبوده است! البته باید توجه داشت «آلورت» قبل از اینکه به فهرست نویسی نسخه های خطی عربی برلین، همّت گمارد، تخصص کافی و لازم را در ادبیات عرب و قوانین پیچیده حاکم بر این زبان و نیز تاریخ علم و سیر تحول علوم (خصوصاً علوم اسلامی) به انضمام آشنایی با علوم و فنونی که با نسخه های خطی در ارتباطند، به دست آورده بود، به نحوی که در نگاه نخستین به این اثر مهم می توان به عمق آگاهی و میزان دانش و تبخّر «ویلهلم آلورت» پی برد. با این توصیفات حقّ این است که این اثر از همه لحاظ به عنوان الگو، نماد و سمبل یک فهرست نگاری نوین و پیشرفته مورد توجه و عنایت ویژه قرار گیرد و آموزه های «آلورت» را، که راقم سطور از وی با عنوان «پدر فهرست نگاری نوین» یاد می نماید، در این اثر گرانقدر، نصب العین فعالیت های کتاب شناسانه و نسخه شناسانه خود در این حوزه قرار داده و از وی و از روش های همیشه نوین و علمی این شخصیت برجسته، الگو گیرند. از علامه شعرانی (رحمه الله) نقل است که: «اگر نبود در زبان ترکی هیچ کتابی جز قاموس الأعلام، اثر شمس الدین سامی، می ارزد که انسان زبان ترکی را فرا گیرد؛ و نگارنده سطور (با اعتراف به بضاعت علمی خود) با الهام از کلام آن بزرگوار عرض می نماید: «اگر نبود در زبان آلمانی هیچ کتابی جز فهرست برلین، اثر جاویدان ویلهلم آلورت، می ارزد که انسان این زبان را فرا گیرد»؛ حال اگر دو مرجع مهم و بزرگ: تاریخ ادبیات عرب (GAL)، اثر «کارل بروکلیمان» و تاریخ نگارش های عربی (GAS)، اثر «فؤاد سرگین» و تحقیقات کتاب شناسی و نسخه شناسی شخصیت های پژوهشگر آلمانی زبان، همچون: «هلموت ریتر»، «فریتس مایر»، «گوستاو فلوجل» و دیگران را نیز، که بیشتر آثار آنها به زبان آلمانی است، بر آن بیفزاییم، آن موقع ارزش و اهمیت دانستن این زبان برای یک فهرست نگار نسخ خطی (گرچه در حدّ استفاده از این مصادر)، مشخص می گردد. در پایان این فصل ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است، که با توجه به این که زنده یاد «آلورت» فهرست خود را به زبان آلمانی نگاشته، لیکن وی آن را جوری تنظیم کرده، پژوهشگرانی هم که آشنایی کافی به این زبان ندارند، از آن بی بهره نمی مانند!

۴. معرفی اجمالی فهرست نسخه های خطی کتابخانه دولتی

(سلطنتی) برلین

برای دستیابی سریع و استفاده آسان از این فهرست و نیز آشنایی با روش «ویلهلم آلورت» با ذکر نمونه ای از کار وی (فهرست برلین: ج ۲، ص ۲۰۲) به شرح برخی جزئیات و علائم اختصاری به کار رفته در آن می پردازیم:

1443. Pet. 591.
1) f. 1?9.

62 Bl. S^{vo}, 19 Z, (21^{1/2} * 13^{1/2}; 15-15^{1/2} * 7 1/2 cm)

Zustand: ziemlich gut; im Anfang nicht ganz sauber.
Papier: gelblich, ziemlich stark u. Glatt.
Einband: pappbd mit Lederrücken.
Titelüberschrift, f. 1^b:

مسند أهل البيت رضوان الله عليهم أجمعين،

Verfasser fehlt.

Anfang (nach dem Bism.) f. 1b:

حدیث الحسن بن علی بن ابی طالب ره، حدثنا عبدالله
حدثنی أبی وکیع ... عن الحسن بن علی قال
علمنی رسول الله صعم کلمات أقولهن فی قنوت الوتر الخ.

Sammlung von Traditionen, die von Verwandten
des Propheten herstammem.

Auf die odigen des الحسن folgen:

3 ^b	حدیث الحسن بن علی،
4 ^a	حدیث عقیل بن ابی طالب
4 ^b	حدیث جعفر بن ابی طالب و هو حدیث الهجرة،
6 ^b	حدیث عبدالله جعفر بن ابی طالب
- Mit diesem schliesst das Werkchen, und zwar so

وزعم أن رسول الله صعم كان إذا حزته أمر قال هذا قال حماد فظننت
أنه قال فلم يصل إليها، تمت. (f. 9^b)

اینک نظری به جزئیات نمایه‌های فوق و غیرآن افکنده و به صورت
اجمالی برخی واژه‌های کلیدی به کار رفته در فهرست «آلوت» را مرور
می‌کنیم:

الف – عدد ۱۴۴۳: نمایان گر شماره ترتیب نسخه در فهرست
موضوعی برلین است.

ب – نمایه Pet. 591: نشانگر شماره ترتیب نسخه در مجموعه
«Prof Heinrich Petermann» است؛ نمایه «Pet» برای
بخش نخست مجموعه این خاورشناس برجسته (Petermann I.)
اختصاص یافته و آن نشان می‌دهد که این نسخه به واسطه وی به
این کتابخانه انتقال یافته است.

ج – عبارت f. 9^a: حکایت از مجموعه بودن نسخه دارد و نیز این
که این اثر رساله نخست آن مجموعه می‌باشد و حرف f. هم نشانگر تعداد
برگ‌های رساله مذکور با تأکید بر شروع و پایان آن است و گاهی هم روی
اعداد حروف کوچک ^a و ^b نهاده شده که نشانگر و مشخص‌کننده (به
ترتیب) پشت و روی برگ مربوطه در نسخه است.

د. نمایه 62 Bl.: بیانگر تعداد برگ‌های کل مجموعه (نسخه)
است؛ حروف Bl. اختصار کلمه آلمانی Blatt به معنی برگ می‌باشد.

هـ. نمایه 19Z: نشان دهنده تعداد سطر هر برگ از نسخه مربوطه

است؛ حرف Z اختصار کلمه آلمانی Zeile به معنی سطری از یک دست
نوشته است.

و. گزینه ۲/۱: (21^{2/1} * 13^{2/1}, 15-15^{2/1} * 7^{2/1} mc) : دو
رقم سمت چپ، نشانگر اندازه برگ‌های نسخه که با اندکی اختلاف جزئی
و تسامح، اندازه جلد هم می‌تواند باشد و دو رقم سمت راست هم اندازه
متن دست‌نوشته‌های هر برگ نسخه است که بر اساس واحد مقیاس
«سانتی‌متر» مورد سنجش قرار گرفته است.

ز. Zustand: وضعیت و حالت است، که در آن به بررسی وضعیت
ظاهری نسخه از لحاظ رطوبت دیدگی، آفت دیدگی و ... پرداخته
می‌شود.

ح – Papier: کاغذ و ورق است، که در آن از نوع کاغذ، رنگ، حالت
و کیفیت آن بحث می‌کند.

ط – Eindand: به معنی جلد کتاب، در اینجا از نوع، کیفیت،
تذهیب، نقوش و ... جلد بحث می‌شود.

ی – Titel: به معنی عنوان کتاب، در اینجا اسم و عنوان نسخه،
از خود کتاب یا از منابع دیگر به دست می‌آید.

ک – Verfasser: یا noV. به معنی نویسنده و پدیدآورنده اثر
که اینجا از خود نسخه منابع استخراج می‌گردد.

ل – tfirhcS: به معنی خط و نوشته است، در اینجا از نوع خط،
کیفیت، رنگ و نیز کاتب آن بحث می‌شود.

م – gnafnA: به معنی آغاز و شروع است، اینجا مراد شروع و
سرآغاز مطالب نسخه‌های خطی است.

ن – ssulhcS: به معنی انجام و پایان است، اینجا منظور پایان
و انجام عبارت نسخه‌های خطی است.

س – tfirhcbsA: رونوشت و استنساخ نسخه است که در آن به
تاریخ کتابت و کاتب اشاره می‌شود.

ع) کلمه «Rand» به معنی کنار و لبه، در این جا به معنای اصطلاحی حاشیه و هامش نسخه های خطی است.

ف) کلمه «Fehl» فعل به معنی موجود نبودن، «آلورت» این واژه را بیشتر موقعی استفاده می کند که نام مؤلف یا نام کتاب در میان نسخه یافت نشود، حال ممکن است به اصطلاح فهرست نگاران آن افتاده باشد، یا اصلاً نیامده باشد.

نا گفته نماند که کلید واژه های بسیاری در این فهرست به کار رفته که کم و بیش به مناسبت های مختلف در این مقاله به اختصار از آن ها سخن به میان آمده و این جا با ذکر چند نمونه دیگر که در جلد دهم (فهرست آثار و مؤلفان) به کار رفته این مبحث را به پایان می بریم:

۱. در بخش فهرست الفبایی عناوین: «ارج-» = «ارجوزه:» «ر» = «رساله:» «ش» = «شرح:» «ق-» = «قصیده:» «قص-» = «قصائد:» «ک» = «کتاب:» «م-» = «مخت-» = «مختصر:» «مق-» = «مقاله:» «مقد-» = «مقدمه:» «من-» = منظومه.

۲. در بخش فهرست الفبایی مؤلفان: علامت «*» اگر قبل از اسمی بیاید، نشان می دهد که نام مذکور الزاماً نام مؤلف نیست و ممکن است کتاب نسخه بوده باشد و نیز چنانچه بعد از شماره نسخه بیاید، گویای تکرار این اسم در این نسخه و نسخه های دیگر است؛ علامت «C» گویای تاریخ حیات و زنده بودن مؤلف یا کتاب نسخه در این تاریخ است؛ علامت «» گویای تاریخ کتابت نسخه بوده و این که برخی جاها این علامت نیامده نشان می دهد که نسخه فاقد تاریخ استنساخ بوده است؛ علامت «C» گویای تاریخ تقریبی و تخمینی برای نسخه است؛ علامت «» گویای تاریخ وفات مؤلف یا کتاب است.

زنده یاد «آلورت» در این اثر همچنان که در سطور فوق نیز اشاره شد، عمده تکیه خود را در استحصال آگاهی های کتاب شناسی و نسخه شناسی، نفس نسخه قرار داده و چنانچه نسخه ای فاقد عنوان یا نام مؤلف (به هر صورت) بوده باشد با عبارت «Fehl» یعنی «فاقد» و به اصطلاح «افتاده» را در آغاز کار خود در فهرست نگاری کتاب یا رساله ای بیان می کند و بعد از ثبت مراحل می ماند: «سر آغاز» (به صورت تفصیلی از بسم الله آن سپس با ذکر ... از اما بعد، سپس از مقداری از اصل مطلب)، انجام (با مشخص کردن عبارت پایانی مؤلف و نیز ترقیمه = رقم کتاب)، بیان زمان تقریبی نسخه در موقعی که نسخه فاقد آن است، بیان سماعات، اجازات و قرائت، بیان نوع خط و توضیحات مفصل در باره آن ها، خصوصاً خطوط یمنی، کوفی، ترکی، فارسی و نیز مُعرب و مشکول بودن خطوط و ریزی و درشت آن ها، بیان نوع کاغذ و رنگ آن و ... «به آوردن نام تمام فصول و ابواب کتاب یا رساله با ذکر شماره برگ (با قید پشت و رو) می پردازد؛ وی در این کار آن قدر مصر است که گاهی ثبت عناوین ابواب تا چندین صفحه از فهرست را به خود اختصاص داده است؛ همه کسانی از فهرست نگاران که به نحوی تا به حال با این فهرست سر و کار داشته اند، مستحضرند که ذکر عناوین ابواب و فصول (به نحو تفصیلی) از سوی «آلورت»، چقدر توانسته از مشکلات فهرست نگاران را در شناسایی نسخ ناشناخته (از

لحاظ عنوان یا مؤلف و...) یا فاقد آغاز و انجام، مرتفع سازد. یک از کارهای بسیار جالب «آلورت» در این اثر، که در فهرس دیگر کمتر دیده شده است، در پایان هر بخش که به هر دلیل نام اثر یا مؤلف آن ناشناخته مانده، فهرستواره ای از آثار دیگر هم موضوع و متحد با رساله کتاب مورد بحث ارائه می دهد، که برای مراجعه کننده (مخصوصاً فهرست نگاران) بسیار راه گشا و مفید است. همچنان که گفته شد، نسخه های خطی برلین گرچه ممکن است نسبت به مجموعه های دیگری همچون: نسخ خطی موزه بریتانیا و کتابخانه ملی فرانسه از نفاست و قدمت کمتری برخوردار باشند، لیکن روش فهرست نگاری «آلورت» چنان غنایی به فهرست داده که برای مطالعه کننده، این ضعف ادعایی! چندان محسوس به نظر نمی رسد. به نظر نگارنده سطور اثر بی نظیر «آلورت» پیش از آن که محلی برای مراجعه به نسخه های خطی عربی برلین و بهره بردن از اطلاعات ناب نسخه های خطی آن بوده باشد، یک کتاب درسی بزرگ و ارزشمند برای همه کسانی است که به نحوی علاقمندند از دنیای پر رمز و راز نسخه های خطی بهره ای کافی و حظی وافر ببرند.

حسن ختام این نوشتار به بررسی محتوایی و ظاهری جلد های دهگانه فهرست تحلیلی برلین با ترجمه مستقیم عناوین موضوعات از آلمانی (برای نخستین بار) اختصاص دارد، که به جهت اهمیت خاص و فایده آن در فهرست نگاری نسخه های خطی عربی برای فهرست نویسان، به نحوی گذرا نظری به آن می افکنیم:

KNINGLICHEN BIBLIOTHEK ZU BERLIN.
DER ARABISCHEN HANDSCHRIFTEN DER
VERZEICHNISS

در ۱۰ جلد بین سال های ۱۸۸۷-۱۸۹۹ م سوی انتشارات:

A.W. Schade's Buchdruckerei
, Stallschreiberstr. (L. Schade)

یا به اختصار: A. Asher Co. در برلین در قطع وزیری به چاپ رسیده و نیز بار دوم در سال های ۱۹۸۰-۸۱ م در هلدسهایم (Hildesheim) تجدید چاپ (افست) گردیده است.

الف) جلد نخست (Erster Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان هفتمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۸۷ م، در ۴۱۳+XVIII ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۰۳۲ نسخه خطی (نسخه های شماره ۱۰۳۲-۱) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب اول: «کلیات ادبیات عرب» و کتاب دوم: «قرآن کریم و علوم وابسته به آن» است.

ب) جلد دوم (Zweiter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان هشتمین فهرست را به خود

نقد و بررسی

اختصاص داده، در سال ۱۸۸۹م، در [VII] ۶۸۶+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۷۷۸ نسخه خطی (نسخه های شماره ۲۸۱۱-۱۰۳۳) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب سوم: «حدیث و سنت» و کتاب چهارم: «کلام و عقاید» است.

ج) جلد سوم (Dritter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان نهمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۱م، در [VIII] ۶۲۸+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۵۴۴ نسخه خطی (نسخه های شماره ۳۳۵۷-۲۸۱۲) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب پنجم: «تصوف و عرفان» و کتاب ششم: «ادعیه و صلوات» است.

د) جلد چهارم (Vierter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان شانزدهمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۲م، در [VIII] ۵۶۱+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۰۲۸ نسخه خطی (نسخه های شماره ۵۳۸۶-۴۳۵۸) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب هفتم: «قوانین حقوقی (فقه)» و کتاب هشتم: «فلسفه (منطق و متافیزیک)» است.

ه) جلد پنجم (Fnfter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان هفدهمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۳م، در [X] ۶۴۵+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۰۶۹ نسخه خطی (نسخه های شماره ۶۴۵۶-۵۳۸۷) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب نهم: «اخلاق و فلسفه عملی»، کتاب دهم: «هیئت و نجوم (ستاره شناسی)»، کتاب یازدهم: «ریاضیات»، کتاب دوازدهم: «جغرافیا»، کتاب سیزدهم: «طبیعیات» و کتاب چهاردهم: «طب» و پزشکی» است.

و) جلد ششم (Sechster Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان هجدهمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۴م، در [VIII] ۶۲۸+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۲۴۴ نسخه خطی (نسخه های شماره ۷۷۰۱-۶۴۵۷) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب پانزدهم: «دستور زبان عربی (صرف و نحو)»، کتاب شانزدهم: «لغت و واژه شناسی»، کتاب هفدهم: «اوزان شعری (عروض و قوافی)»، کتاب هجدهم: «بلاغت (معانی، بیان و بدیع)» و کتاب نوزدهم (بخش ۱-): «شعر سرایی» است.

ز) جلد هفتم (Siebenter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان نوزدهمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۵م، در [X] ۸۰۶+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۲۴۹ نسخه خطی (نسخه های شماره ۸۹۵۱-۷۷۰۲)

مشتمل بر نسخه هایی از کتاب نوزدهم (بخش ۲-): «شعر سرایی» است.

ح) جلد هشتم (Achter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان بیستمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۶م، در [XII] ۴۶۲+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۴۰۸ نسخه خطی (نسخه های شماره ۹۳۶۰-۸۹۵۲) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب نوزدهم (بخش ۳-): «شعر سرایی» است.

ط) جلد نهم (Neunter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان بیست و یکمین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۷م، در [X] ۶۱۸+ ص انتشار یافته است. در این جلد تعداد ۱۰۰۵ نسخه خطی (نسخه های شماره ۱۰۳۶۶-۹۳۶۱) مشتمل بر نسخه هایی از کتاب بیستم: «تاریخ» و کتاب بیست و یکم: «کتاب مقدس و لاهوت مسیحی» است.

ی) جلد دهم (Zhenter Band)، که در سلسله فهرس نسخه های خطی نشر یافته از سوی این کتابخانه عنوان بیست و دومین فهرست را به خود اختصاص داده، در سال ۱۸۹۹م، در [XII]+[XVI] ۵۹۵+ ص انتشار یافته است. در این جلد که به نوعی راهنمای جلد های ۹ گانه دیگر است، فهرس متنوعی اعم از اشتباهات چاپی و استدرکات (صص ۱۲-۱) و صص ۵۹۵-۵۹۳)، معرفی مجموعه های موجود در کتابخانه برلین (صص ۹۳-۱۲)، فهرسی از نسخه های: خط مؤلفه خطوط کوفی، یمنی، مغربی، دروزیان و... (صص ۱۰۵-۹۳)، فهرست الفبایی مؤلفان، کاتبان و... (صص ۳۹۷-۱۰۵)، فهرست الفبایی نسخه های خطی (صص ۵۴۵-۳۹۸)، فهرست الفبایی موضوعات اصلی و فرعی (صص ۵۹۲-۵۴۶)، لوحات و تصاویر (صص XII-۱ شامل ۶۱ تصویر): دیده می شود.

در این فهرست تحلیلی ده جلدی، که مجموع صفحات آن بالغ بر ۶۱۰۰ ص می گردد، در مجموع تعداد ۱۰۳۶۶ نسخه خطی عربی ۲۶ در قالب ۲۱ موضوع کلی (کتاب) به تفصیل، همه فروع و مطالعات اسلامی معرفی گردیده است، عناوین کلی و جزئی موضوعات این فهرس به تفصیل ذیل است:

کتاب یکم: «Allgemeins ... der arabischen littratur» کلیات (مباحث عمومی و مقدماتی) ادبیات عرب: ج ۱، صص ۹۸-۱، «نسخه های شماره: ۱-۲۹۹»:

۱. منشآت، مکاتبات و نامه ها: صص ۱۰-۳، نسخه های شماره ۱۴-۱
۲. کتاب و کتابخانه: صص ۱۷-۱۰، نسخه های شماره ۳۰-۱۵

۳. نوشته های انتقادی: صص ۲۲-۱۷، نسخه های شماره ۶۵-۳۱
 ۴. تقسیم بندی علوم به صورت کلی: صص ۳۹-۲۲، نسخه های شماره ۱۰۰-۶۶
 ۵. ارزش و جایگاه علم: صص ۴۴-۳۹، نسخه های شماره ۱۱۰-۱۰۱
 ۶. راهنمایی برای کسب دانش و علم: صص ۵۲-۴۴، نسخه های شماره ۱۴۱-۱۱۱
 ۷. دانشجو و استاد: صص ۵۴-۵۲، نسخه های شماره ۱۴۶-۱۴۲
 ۸. روش های تعلیم و تعلم: صص ۹۵-۵۴، نسخه های شماره ۲۹۳-۱۴۷
 ۹. پرسش در باره برخی از علوم: صص ۹۸-۹۵، نسخه های شماره ۲۹۹-۲۹۴
 توجه: در بخش متمم و استدرکات: ج ۹، صص ۵۷۳-۵۶۷، نسخه های شماره ۱۰۲۲۰-۱۰۲۰۶ مرتبط با کتاب یکم است که «آورت» بعداً استدرک نموده است.
- کتاب دوم) «: Der Qoran» (قرآن کریم (علوم قرآن و تفسیر): ج ۱، صص ۴۱۳-۹۹، «نسخه های شماره: ۳۰۰-۱۰۳۲»:
 A. بخش نخست، متن قرآن کریم:
 ۱. قرآن های به خط کوفی: صص ۱۳۹-۱۰۱، نسخه های شماره ۳۶۸-۳۰۰
 ۲. قرآن های به خط نسخ و مغربی: صص ۱۵۵-۱۳۹، نسخه های شماره ۴۱۸-۳۶۹
 B. بخش دوم، تفسیر قرآن کریم:
 (a) کلیات و مباحث عمومی: صص ۲۹۰-۱۵۵، نسخه های شماره ۷۳۱-۴۱۹:
 ۱. آثاری در ماهیت و حقیقت قرآن: صص ۱۷۵-۱۵۵، نسخه های شماره ۴۵۰-۴۱۹
 ۲. برتری و امتیاز قرآن: صص ۱۸۰-۱۷۵، نسخه های شماره ۴۶۲-۴۵۱
 ۳. وضوح و صراحت سوره ها: صص ۱۸۵-۱۸۰، نسخه های شماره ۴۷۲-۴۶۳
 ۴. محلّ سوره ها و تغییرات آن ها: صص ۱۸۹-۱۸۵، نسخه های شماره ۴۸۴-۴۷۳
 ۵. متن خطابه ها و گفتارهای قرآنی: صص ۲۱۹-۱۸۹، نسخه های شماره ۵۷۵-۴۸۵
 ۶. طرز تلفظ و بیان آن برای خوانندگان ۷ ساله قرآن: صص ۲۵۶-۲۱۹، نسخه های شماره ۶۵۲-۵۷۶
 ۷. تسهیم خوانندگان ۸ ساله و بالاتر در قرائت قرآن: صص ۲۶۷-۲۵۶، نسخه های شماره ۶۷۰-۶۵۳
 ۸. مباحث مربوط به زبان شناسی در قرآن: صص ۲۸۸-۲۶۷، نسخه های شماره ۷۲۷-۶۷۱
۹. مباحث مربوط به سبک نگارش قرآن: صص ۲۹۰-۲۸۸، نسخه های شماره ۷۳۱-۷۲۸
 b) تفسیر و تویل قرآن کریم: صص ۴۰۶-۲۹۰، نسخه های شماره ۱۰۱۸-۷۳۲
 ۱. تفاسیر کامل قرآن کریم: صص ۳۸۰-۲۹۰، نسخه های شماره ۹۳۹-۷۳۲
 ۲. تفاسیر مربوط به سوره های خاص و منتخب: صص ۳۹۴-۳۸۰، نسخه های شماره ۹۷۹-۹۴۰
 ۳. تفاسیر سوره هایی از قرآن بر اساس ترتیب آن ها: صص ۴۰۴-۳۹۴، نسخه های شماره ۱۰۱۳-۹۸۰
 ۴. تفاسیر آیاتی از قرآن به صورت پراکنده: صص ۴۰۶-۴۰۴، نسخه های شماره ۱۰۱۸-۱۰۱۴
 c) تاریخ قرآن کریم: صص ۴۱۲-۴۰۶، نسخه های شماره ۱۰۳۰-۱۰۱۹
 d) ترجمه های قرآن کریم: صص ۴۱۳-۴۱۲، نسخه های شماره ۱۰۳۲-۱۰۳۱
 توجه: در بخش متمم و استدرکات: ج ۹، صص ۵۸۰-۵۷۳، نسخه های شماره ۱۰۲۴۷-۱۰۲۲۱ مرتبط با کتاب دوم است که «آورت» بعداً استدرک نموده است.
- کتاب سوم) «: Die Tradition» (حدیث و سنت (علوم حدیث): ج ۲، صص ۳۰۲-۱، «نسخه های شماره: ۱۶۷۸-۱۰۳۳»:
 ۱. معرفی و تقسیم بندی علوم حدیث: صص ۴۲-۳، نسخه های شماره ۱۱۴۲-۱۰۳۳
 ۲. مجموعه های بزرگ حدیثی (صاح سته اهل سنت): صص ۹۶-۴۲، نسخه های شماره ۱۲۵۴-۱۱۴۳
 ۳. مجموعه های بزرگ حدیثی دیگر: صص ۱۸۸-۹۶، نسخه های شماره ۱۳۸۳-۱۲۵۵
 ۴. مجموعه های کوچک حدیثی: صص ۲۴۷-۱۸۸، نسخه های شماره ۱۵۵۱-۱۳۸۴
 ۵. احادیث مسند: صص ۲۶۱-۲۴۷، نسخه های شماره ۱۵۸۴-۱۵۵۲
 ۶. احادیث منفرد: صص ۲۶۷-۲۶۱، نسخه های شماره ۱۶۰۲-۱۵۸۵
 ۷. احادیث متصل: صص ۲۷۳-۲۶۷، نسخه های شماره ۱۶۱۹-۱۶۰۳
 ۸. احادیث متواتر: صص ۲۷۶-۲۷۳، نسخه های شماره ۱۶۲۶-۱۶۲۰
 ۹. احادیث مرسل: صص ۲۷۷-۲۷۶، نسخه شماره ۱۶۲۷
 ۱۰. احادیث ضعیف (اسرائیلیات، ...): صص ۲۸۳-۲۷۷، نسخه های شماره ۱۶۴۱-۱۶۲۸
 ۱۱. قطعه های از احادیث: صص ۲۸۶-۲۸۳، نسخه های شماره ۱۶۴۷-۱۶۴۲
 ۱۲. غریب الحدیث (لغات حدیثی): صص ۲۹۷-۲۸۶، نسخه های شماره

نقد و بررسی

- ۱۶۴۸-۱۶۷۲. شماره. ۲۶۳۴-۲۶۳۷
- ۱۳ درایه (اصطلاحات حدیثی): صص ۲۹۷-۳۰۲، نسخه های شماره ۱۶۷۳-۱۶۷۸. شماره. ۲۶۳۸-۲۶۵۱
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۵۸۰-۵۸۲، نسخه های شماره ۱۰۲۴۸-۱۰۲۵۴ مرتبط با کتاب سوم است که «آلورت» بعداً استدرک نموده است.
- کتاب چهارم: «Die Dogmatik» اعتقادات (کلام و عقائد): ج ۲، صص ۳۰۳-۳۰۶، «نسخه های شماره: ۱۶۷۹-۲۸۱۱»:
- (A) بخش نخست، کلیات مباحث اعتقادی:
۱. قواعد، قوانین کلی و دستورات: صص ۳۰۵-۳۹۴، نسخه های شماره ۱۶۷۹-۱۹۲۲.
۲. باورهای دینی و اعتقادات: صص ۳۹۴-۴۴۱، نسخه های شماره ۱۹۲۳-۲۰۷۱.
۳. عقاید معنوی و فرامین تبلیغی: صص ۴۴۱-۵۰۰، نسخه های شماره ۲۰۷۲-۲۲۱۷.
- (B) بخش دوم، مباحث اعتقادی اختصاصی:
- (A) آموزه های توحیدی (الهیات): صص ۵۰۰-۶۰۲، نسخه های شماره: ۲۲۱۸-۲۸۱۱
۱. اسماء حسناى الهی: صص ۵۰۰-۵۲۶، نسخه های شماره ۲۲۹۳-۲۲۱۸
۲. اثبات واجب الوجود: صص ۵۲۶-۵۷۸، نسخه های شماره ۲۴۷۸-۲۲۹۸
۳. تأثیر گذاری خدا در هستی: صص ۵۷۸-۵۸۵، نسخه های شماره ۲۴۷۹-۲۵۰۴
۴. بندگی و اطاعت خدا: صص ۵۸۵-۶۰۲، نسخه های شماره ۲۵۵۸-۲۵۰۵
- (B) آموزه های پیامبران و پیامبر اسلام (نبوت): صص ۶۰۲-۶۲۸، نسخه های شماره ۲۵۵۹-۲۶۳۱
- (C) آموزه های عقیدتی برای یک انسان مسلمان: صص ۶۲۸-۶۷۸، نسخه های شماره ۲۶۳۲-۲۶۵۱
۱. تعیین مکانی عالی برای انسان در آینده توأم با رضایت و تسلیم: ص ۶۲۸، نسخه های شماره ۲۶۳۲-۲۶۳۳
۲. لطف و رحمت الهی (در برابر کار نیک): صص ۶۳۰-۶۲۸، نسخه های شماره ۲۶۳۴-۲۶۳۷
۳. گناه و معصیت (مستوجب عذاب الهی): صص ۶۳۴-۶۳۰، نسخه های شماره ۲۶۳۸-۲۶۵۱
- (d) آموزه هایی از جهان آخرت (معاد): صص ۶۷۸-۶۳۴، نسخه های شماره ۲۶۵۲-۲۷۸۷
۱. مرگ و قبر: صص ۶۴۸-۶۳۴، نسخه های شماره ۲۶۵۲-۲۶۹۶
۲. بهشت و دوزخ: صص ۶۵۶-۶۴۸، نسخه های شماره ۲۶۹۷-۲۷۲۰
۳. [امام مهدی] (ع): صص ۶۶۲-۶۵۶، نسخه های شماره ۲۷۲۳-۲۷۲۱
۴. برپایی قیامت: صص ۶۷۸-۶۶۲، نسخه های شماره ۲۷۳۴-۲۷۸۷
- (e) ضمیمه (ی مبحث عقاید): صص ۶۸۶-۶۷۸، نسخه های شماره ۲۷۸۸-۲۸۱۱
۱. تشریح و توضیح الهیات: صص ۶۸۱-۶۷۸، نسخه های شماره ۲۷۹۹-۲۷۸۸
۲. تاریخ مذاهب و فرق: صص ۶۸۶-۶۸۱، نسخه های شماره ۲۸۱۱-۲۸۰۰
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۱-۵۸۲، نسخه های شماره ۱۰۳۵۰-۱۰۲۵۵ مرتبط با کتاب چهارم است که «آلورت» بعداً استدرک نموده است.
- کتاب پنجم: «Die ufik» تصوف و عرفان: ج ۳، صص ۲۷۲-۱۰، نسخه های شماره: ۳۵۰۲-۲۸۱۲»:
۱. محتوای تصوف و عرفان نظری: صص ۱۲۰-۳، نسخه های شماره ۲۸۱۲-۳۰۸۰
۲. خصلتها و رفتارها در مرام تصوف: صص ۱۵۱-۱۲۰، نسخه های شماره ۳۰۸۱-۳۱۷۶
۳. آموزه های تصوف برای دانشجویان: صص ۱۶۱-۱۵۱، نسخه های شماره ۳۱۷۷-۳۲۰۶
۴. روش های تعلیم در تصوف: صص ۲۱۴-۱۶۱، نسخه های شماره ۳۲۰۷-۳۳۴۳
۵. تحصیل آموزه ها مبتنی بر طی زمان: صص ۲۲۳-۲۱۴، نسخه های شماره ۳۳۴۴-۳۳۶۱
۶. دوستی با خدا و اتحاد غیبی با او: صص ۲۳۲-۲۲۳، نسخه های شماره ۳۳۶۲-۳۳۸۱
۷. درویشی، فرقه ها و اظهار مرام تصوف: صص ۲۴۱-۲۳۲، نسخه های شماره ۳۳۸۲-۳۳۹۱

- شماره ۳۳۸۲-۳۴۰۰. ۸. مواظ صوفیانه و اشعار (ذکر و سماع): صص ۲۴۱-۲۵۳، نسخه های شماره ۳۴۰۱-۳۴۴۳.
۹. الفبای تصوّف و تأویلات عرفانی قرآن: صص ۲۵۳-۲۵۷، نسخه های شماره ۳۴۴۴-۳۴۵۲.
۱۰. اصطلاحات و مفاهیم صوفیانه: صص ۲۶۴-۲۵۷، نسخه های شماره ۳۴۵۳-۳۴۷۵.
۱۱. سوالات، سیر و سلوک و مباحث پراکنده: صص ۲۷۲-۲۶۴، نسخه های شماره ۳۴۷۶-۳۵۰۲.
- توجه: در بخش متمّم و استدرکات: ج ۹، صص ۶۱۳-۶۱۱، نسخه های شماره ۱۰۳۵۴-۱۰۳۵۱ مرتبط با کتاب پنجم است که «آورت» بعداً استدرک نموده است.
- های شماره ۳۹۱۱-۳۹۳۴. ۱۶. دعاها و مناجات های منظوم: صص ۴۳۷-۴۳۳، نسخه های شماره ۳۹۳۵-۳۹۴۳.
۱۷. خطب: صص ۴۴۶-۴۳۷، نسخه های شماره ۳۹۴۴-۳۹۵۸.
۱۸. وصایا: صص ۴۷۲-۴۴۶، نسخه های شماره ۳۹۵۹-۴۰۳۶.
۱۹. صدقه، زکات و روزه: صص ۴۷۳-۴۷۲، نسخه های شماره ۴۰۴۱-۴۰۳۷.
۲۰. دعاهاى مخصوص سفر: صص ۴۹۰-۴۷۳، نسخه های شماره ۴۰۴۲-۴۰۸۲.
۲۱. دعاهاى مخصوص تدفین: صص ۴۹۲-۴۹۰، نسخه های شماره ۴۰۸۳-۴۰۸۷.
۲۲. جهاد و ایمان به آن: صص ۴۹۵-۴۹۲، نسخه های شماره ۴۰۹۳-۴۰۸۸.

کتاب ششم) «Das Gebet» ادعیه و صلوات: ج ۳، صص ۶۲۸-۲۷۳، «نسخه های شماره ۴۳۵۷-۳۵۰۳»:

(A) بخش نخست، صلواتیه ها و ادعیه:

۱. ادعیه خاصّ عبادات و اعمال مهم: صص ۳۰۰-۲۷۵، نسخه های شماره ۳۵۰۳-۳۵۶۶.
۲. ادعیه و تضرّعات خاصّ و منفرد: صص ۳۲۰-۳۰۰، نسخه های شماره ۳۵۶۷-۳۶۳۰.
۳. ادعیه و تضرّعات خالصانه به خدا: صص ۳۲۴-۳۲۰، نسخه های شماره ۳۶۳۱-۳۶۴۲.
۴. صلواتیه ها: صص ۳۲۷-۳۲۴، نسخه های شماره ۳۶۴۳-۳۶۴۸.
۵. دعاهاى با عناوین خاص: صص ۳۴۷-۳۲۷، نسخه های شماره ۳۶۴۹-۳۶۸۹.

(C) بخش سوم: ضمیمه و الحاقی:

۱. ادکار: صص ۳۷۱-۳۴۷، نسخه های شماره ۳۶۹۰-۳۷۵۱.
۷. دعاهاى متضمّن اسمای الهی: صص ۳۷۶-۳۷۱، نسخه های شماره ۳۷۵۲-۳۷۶۸.
۸. اوراد: صص ۳۸۵-۳۷۶، نسخه های شماره ۳۷۶۹-۳۷۹۷.
۹. دعاهاى معین برای زمان و مکان خاص: صص ۳۹۸-۳۸۵، نسخه های شماره ۳۷۹۸-۳۸۲۱.
۱۰. دعاهاى متضمّن بخشی از قرآن: صص ۴۰۵-۳۹۸، نسخه های شماره ۳۸۳۲-۳۸۶۲.
۱۱. دعاهاى مخصوص ختم قرآن: صص ۴۰۷-۴۰۵، نسخه های شماره ۳۸۶۳-۳۸۶۶.
۱۲. احزاب: صص ۴۱۵-۴۰۷، نسخه های شماره ۳۸۶۷-۳۸۹۱.
۱۳. حرز و حجاب: صص ۴۱۷-۴۱۵، نسخه های شماره ۳۸۹۲-۳۸۹۶.
۱۴. مناجات: صص ۴۲۱-۴۱۷، نسخه های شماره ۳۸۹۷-۳۹۱۰.
۱۵. صلواتیه های مخصوص پیامبر اسلام (ص): صص ۴۳۳-۴۲۱، نسخه ۴۲۱-۴۳۳.
۱. بیرون آوردن دفينه (اشیای قیمتی): صص ۵۴۴-۵۳۳، نسخه های شماره ۴۱۷۷-۴۱۹۹.
۵. پیشگویی از آینده و حلّ معما (جفر، زائرجه، رمل، قرعه، فال، ...): صص ۵۸۹-۵۴۴، نسخه های شماره ۴۲۰۰-۴۲۸۹.
۱. نکته ها و مباحث پراکنده: صص ۶۲۸-۵۸۹، نسخه های شماره ۴۲۹۰-۴۳۵۷.
- توجه: در بخش متمّم و استدرکات: ج ۹، صص ۶۱۷-۶۱۳، نسخه های شماره ۱۰۳۶۴-۱۰۳۵۵ مرتبط با کتاب ششم است که «آورت» بعداً استدرک نموده است.
- کتاب هفتم) Die Jurispruden («Z»: قوانین حقوقی (فقه): ج ۴، صص ۳۷۲-۱، «نسخه های شماره ۵۰۳۰-۴۳۵۸»:
۱. اصول فقه: صص ۴۵-۳، نسخه های شماره ۴۳۵۸-۴۴۳۶.
۲. فروع فقهی: صص ۱۷۸-۴۵، نسخه های شماره ۴۴۳۷-۴۶۶۳.

نقد و بررسی

۳. احکام نکاح و زناشویی: صص ۱۸۶-۱۷۸، نسخه های شماره ۴۶۸۶-۴۶۶۴
۴. احکام فرائض (میراث) و وقف: صص ۲۳۴-۱۸۶، نسخه های شماره ۴۶۸۱-۴۶۸۷
۵. احکام و اعمال روزمره: صص ۲۵۶-۲۳۴، نسخه های شماره ۴۸۱۰-۴۷۸۲
۶. فتاوی: صص ۲۷۷-۲۵۶، نسخه های شماره ۴۸۱۱-۴۸۵۱
۷. فتاوی فقهای چهارگانه (مالک بن انس = مالکی، ابوحنیفه = حنفی، احمد بن حنبل = حنبلی، محمد بن ادریس = شافعی): صص ۲۹۰-۲۷۷، نسخه های شماره ۴۸۷۵-۴۸۵۲
۸. فقه زیدی: صص ۳۳۴-۲۹۰، نسخه های شماره ۴۸۷۶-۴۹۵۰
۹. اصول مراجعات در محکمه: صص ۳۳۸-۳۳۴، نسخه های شماره ۴۹۵۱-۴۹۶۲
۱۰. اصول و قواعد دادرسی و قضایی: صص ۳۴۴-۳۳۸، نسخه های شماره ۴۹۶۳-۴۹۷۱
۱۱. حیل فقهی: صص ۳۴۴-۳۴۴، نسخه های شماره ۴۹۷۲-۴۹۷۴
۱۲. مباحثی در تقسیمات فقه: صص ۳۷۲-۳۴۶، نسخه های شماره ۴۹۷۵-۵۰۳۰
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۷-۶۱۸، نسخه های شماره ۱۰۳۶۶-۱۰۳۶۵ مرتبط با کتاب هفتم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- کتاب هشتم: «Die Philosophie» (فلسفه (منطق و متافیزیک): ج ۴، صص ۵۶۱-۳۷۳، «نسخه های شماره»: ۵۰۳۱-۵۳۸۶
۱. کلیات فلسفه (حکمت): صص ۴۴۶-۳۷۵، نسخه های شماره ۵۱۲۰-۵۰۳۱
۲. متافیزیک ۲۷ (ما وراء الطبیعه): صص ۴۶۷-۴۴۶، نسخه های شماره ۵۱۲۱-۵۱۶۴
۳. منطق: صص ۴۹۸-۴۶۷، نسخه های شماره ۵۱۶۵-۵۲۲۷
۴. ایساغوجی (کلیات خمس): صص ۵۱۰-۴۹۸، نسخه های شماره ۵۲۲۸-۵۲۵۵
۵. الشمسیه: ۲۸ صص ۵۱۹-۵۱۰، نسخه های شماره ۵۲۵۶-۵۲۷۱
۶. آداب البحث و المناظره: صص ۵۴۶-۵۱۹، نسخه های شماره ۵۳۳۷-۵۲۷۲
۷. روان شناسی: صص ۵۵۴-۵۴۶، نسخه های شماره ۵۳۳۸-۵۳۶۸
۸. قیافه شناسی: صص ۵۵۷-۵۵۴، نسخه های شماره ۵۳۶۹-۵۳۷۳
۹. تصورات و تصدیقات: صص ۵۶۱-۵۵۷، نسخه های شماره ۵۳۸۶-۵۳۷۴
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱ مرتبط با کتاب هشتم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۳ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۴ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۵ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۶ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۷ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۸ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۹ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۰ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۱ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۲ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۳ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۴ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۵ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۶ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۷ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۸ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱۹ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۰ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۱ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۲ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۳ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۴ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۵ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۶ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۷ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۸ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۲۹ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۳۰ مرتبط با کتاب دهم است که «آلورت» بعداً استدراک نموده است.

« ویلهلم آورت » و فهرست کتابخانه برلین: الگویی همچنان نوین برای فهرست نگاری نسخه های خطی

۱. طب بقراطی و جالینوسی: صص ۵۰۳-۴۹۵، نسخه های شماره ۶۲۲۵-۶۲۲۱ و کتاب یازدهم) « Die Mathematik » ریاضیات (حساب، جبر و هندسه): ج ۵، صص ۳۵۸-۳۰۹، «نسخه های شماره ۶۰۳-۵۹۱۸»:
۱. آثار ریاضیات یونانیان: صص ۳۱۹-۳۱۱، نسخه های شماره ۵۹۳۷-۵۹۱۸
۲. هندسه: صص ۳۲۶-۳۱۹، نسخه های شماره ۵۹۳۸-۵۹۵۹
۳. حساب (و جبر): صص ۳۵۳-۳۲۶، نسخه های شماره ۵۹۶۰-۶۰۱۳
۴. فیزیک و مناظر: صص ۳۵۵-۳۵۳، نسخه های شماره ۶۰۱۴-۶۰۲۲
۵. اوزان و مقادیر: صص ۳۵۵-۳۵۸، نسخه های شماره ۶۰۲۳-۶۰۳۰
- کتاب دوازدهم) « Die Geographie » جغرافیا: ج ۵، صص ۴۴۸-۳۵۹، «نسخه های شماره ۶۱۵۸-۶۰۳۱»:
۱. مباحث عمومی در باره کره زمین: صص ۳۸۲-۳۶۱، نسخه های شماره ۶۰۳۱-۶۰۵۸
۲. جغرافیای مناطق عربی (جزیره العرب): صص ۳۹۱-۳۸۲، نسخه های شماره ۶۰۷۳-۶۰۵۹
۳. جغرافیای شامات و فلسطین: صص ۴۱۳-۳۹۱، نسخه های شماره ۶۰۷۴-۶۱۰۴
۴. جغرافیای مشرق زمین: صص ۴۱۴-۴۱۳، نسخه های شماره ۶۱۰۷-۶۱۰۵
۵. جغرافیای مصر: صص ۴۲۴-۴۱۴، نسخه های شماره ۶۱۰۸-۶۱۱۹
۶. مکان های جغرافیایی مذهبی (مساجد و دیرها): صص ۴۳۰-۴۲۴، نسخه های شماره ۶۱۲۰-۶۱۳۰
۷. سفرنامه ها: صص ۴۴۸-۴۳۰، نسخه های شماره ۶۱۳۱-۶۱۵۸
- کتاب سیزدهم) « Die Naturlehre » طبیعیات: ج ۵، صص ۴۹۲-۴۴۹، «نسخه های شماره ۶۲۲۰-۶۱۵۹»:
۱. ماهیت طبیعیات: صص ۴۵۸-۴۵۱، نسخه های شماره ۶۱۵۹-۶۱۶۵
۲. حیوانات (پرندگان، اسبان و ...): صص ۴۸۲-۴۵۸، نسخه های شماره ۶۱۶۶-۶۲۰۱
۳. کاشت گیاهان (کشاورزی): صص ۴۹۰-۴۸۲، نسخه های شماره ۶۲۰۲-۶۲۱۳
۴. جواهرات و سنگ های قیمتی: صص ۴۹۲-۴۹۰، نسخه های شماره ۶۲۱۴-۶۲۲۰
- کتاب چهاردهم) « Die Medicin » طب و پزشکی: ج ۵، صص ۶۴۵-۴۹۳، «نسخه های شماره ۶۴۵۶-۶۲۲۱»:
۱. کلیات فرهنگ های واژگان (دو یا چند زبانه): صص ۲۷۲-۲۲۳، نسخه های شماره ۶۹۲۹-۷۰۱۳
۲. گروه فرهنگ های واژگان تک زبانه: صص ۲۷۵-۲۷۲، نسخه های شماره ۷۰۱۴-۷۰۲۰
۳. تشریح و کالبد شناسی: صص ۵۱۰، نسخه شماره ۶۲۵۲
۴. عمل جراحی: صص ۵۱۳-۵۱۰، نسخه های شماره ۶۲۵۳-۶۲۵۶
۵. درمان عمومی: صص ۵۹۴-۵۱۳، نسخه های شماره ۶۲۵۷-۶۳۵۶
۶. امراض فردی، طاعون و ...: صص ۶۰۴-۵۹۴، نسخه های شماره ۶۳۵۷-۶۳۸۰
۷. امراض جنسی و مقاربتی: صص ۶۱۴-۶۰۴، نسخه های شماره ۶۳۸۱-۶۳۹۴
۸. رژیم غذایی و پرهیز: صص ۶۲۲-۶۱۴، نسخه های شماره ۶۴۱۰-۶۳۹۵
۹. آموزش درمان (علاج): صص ۶۴۵-۶۲۲، نسخه های شماره ۶۴۵۶-۶۴۱۱
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۳ مرتبط با کتاب چهاردهم است که «آورت» بعداً استدراک نموده است.
- کتاب پانزدهم) « Die Grammatik » دستور زبان عربی (صرف و نحو): ج ۶، صص ۲۲۰-۱، «نسخه های شماره ۶۹۲۸-۶۴۵۷»:
۱. برخی کتاب های درسی حاوی کلیات اصول و قواعد صرف و نحو: صص ۱۹۸-۳، نسخه های شماره ۶۴۵۷-۶۸۵۰
۲. برخی آثار و نوشته های خاص (در صرف یا نحو): صص ۲۱۵-۱۹۸، نسخه های شماره ۶۹۰۸-۶۸۵۱
۳. قطعات و بخش هایی از آثار صرف و نحو: صص ۲۲۰-۲۱۵، نسخه های شماره ۶۹۰۹-۶۹۲۸
- توجه: در بخش متمم و استدراکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه شماره ۱۰۳۶۷/۱ مرتبط با کتاب پانزدهم است که «آورت» بعداً استدراک نموده است.
- کتاب شانزدهم) « Die Lexicologie » لغت و واژه شناسی: ج ۶، صص ۳۲۰-۲۲۱، «نسخه های شماره ۷۱۰۷-۶۹۲۹»:
۱. کلیات فرهنگ های واژگان (دو یا چند زبانه): صص ۲۷۲-۲۲۳، نسخه های شماره ۶۹۲۹-۷۰۱۳
۲. گروه فرهنگ های واژگان تک زبانه: صص ۲۷۵-۲۷۲، نسخه های شماره ۷۰۱۴-۷۰۲۰

نقد و بررسی

ج ۷، صص: ۸۰۶-۳، صص ۴۶۲-۳، «نسخه های شماره:» ۹۳۶۱-
۷۳۹۴

(A) بخش نخست، آثار منظوم:

۱. تاریخ ادبیات (عرب): ج ۶، صص ۵۱۱-۴۷۳، نسخه های شماره
۷۴۳۴-۷۳۹۴.

۲. شعرای دوره جاهلی: ج ۶، صص ۵۳۲-۵۱۱، نسخه های شماره. ۷۴۳۵-
۷۴۸۵.

۳. شعرای دوره اسلامی: ج ۶، صص ۶۲۸-۵۳۲ و ج ۷، صص ۱۶۸-۳،
نسخه های شماره. ۷۴۸۶-۸۰۵۴.

۴. اشعار شعرای دوره های نامعین: ج ۷، صص ۱۸۵-۱۶۸، نسخه های
شماره. ۸۰۵۵-۸۰۸۹.

۵. اشعار شعرای ناشناخته: ج ۷، صص ۲۱۵-۱۸۵، نسخه های شماره
۸۰۹۰-۸۱۵۴.

۶. چکامه های رجزی و موشخ: ج ۷، صص ۲۲۵-۲۱۵، نسخه های شماره
۸۱۵۵-۸۱۷۶.

۷. اشعار فولکلوریک (اغانی): ج ۷، صص ۲۳۰-۲۲۵، نسخه های شماره
۸۱۷۷-۸۱۸۴.

۸. مجموعه های شعری (دارای عناوین و...): ج ۷، صص ۳۰۳-۲۳۰،
نسخه های شماره. ۸۱۸۵-۸۳۱۴.

(B) بخش دوم، آثار منثور:

۱. مذاکرات، خاطرات و محاورات (خطابه ها): ج ۷، صص ۵۲۹-
۳۰۳، نسخه های شماره. ۸۳۱۵-۸۵۳۴.

۲. مقامه های ادبی: ج ۷، صص ۵۵۳-۵۲۹، نسخه های شماره. ۸۵۳۵-
۸۵۸۸.

۳. منشآت و متون ادبی غامض (برای شرط بندی و...): ج ۷، صص
۵۵۳-۵۵۸، نسخه های شماره. ۸۵۸۹-۸۶۰۲.

۴. مکاتبات (، رسایل و نامه ها): ج ۷، صص ۵۵۸-۵۵۸، نسخه های
شماره. ۸۶۰۳-۸۶۵۰.

۵. کلمات قصار ادبی: ج ۷، صص ۶۲۸-۵۸۵، نسخه های شماره. ۸۷۳۰-
۸۶۵۱.

۶. آثاری باساختار ادبی و هنری: ج ۷، صص ۸۰۶-۶۲۶، نسخه های شماره
۸۹۵۱-۸۷۳۱.

۷. افسانه ها و اساطیر تاریخی: ج ۸، صص ۵۲-۳، نسخه های
شماره. ۸۹۵۲-۹۰۶۶.

۸. حکایات کوتاه: ج ۸، صص ۶۹-۵۲، نسخه های شماره. ۹۰۶۷-۹۱۰۷.
۹. داستان های بلند (رمان): ج ۸، صص ۴۶۲-۶۹، نسخه های شماره
۹۱۰۸-۹۳۶۱.

۳. فرهنگ های واژگان تک زبانه (الفبایی): صص ۲۸۰-۲۷۵، نسخه
های شماره. ۷۰۲۱-۷۰۳۱.

۴. فرهنگ واژه های مترادف (مشترک معنوی): صص ۳۰۰-۲۸۰، نسخه
های شماره. ۷۰۳۲-۷۰۶۱.

۵. فرهنگ واژه های متشابه (مشترک لفظی): صص ۳۱۱-۳۰۰، نسخه
های شماره. ۷۰۶۲-۷۰۹۰.

۶. فرهنگ واژه های متضاد (اضداد): صص ۳۱۲-۳۱۱، نسخه های
شماره. ۷۰۹۱-۷۰۹۲.

۷. فرهنگ واژه های جدا از هم: صص ۳۱۹-۳۱۲، نسخه های شماره
۷۰۹۳-۷۱۰۴.

۸. فرهنگ واژه های بیگانه: صص ۳۲۰-۳۱۹، نسخه های شماره. ۷۱۰۷-
۷۱۰۵.

توجه: در بخش متمم و استدرکات: ج ۹، صص ۶۱۸ نسخه
شماره ۱۰۳۶۷/۲ مرتبط با کتاب شانزدهم است که «آلورت» بعداً استدرک
نموده است.

کتاب هفدهم: «Die Metrik» «اوزان شعری (عروض و قوافی): ج ۶،
صص ۳۵۳-۳۲۱، «نسخه های شماره ۷۱۷۲-۷۱۰۸»:

۱. کتاب های درسی عروض: صص ۳۴۸-۳۲۳، نسخه های شماره
۷۱۰۸-۷۱۵۸.

۲. طبع شعری: صص ۳۵۲-۳۴۸، نسخه های شماره. ۷۱۵۹-۷۱۶۹.
۳. اوزان شعری جدید: صص ۳۵۴-۳۵۲، نسخه های شماره. ۷۱۷۲-
۷۱۷۰.

کتاب هجدهم: «Die Rhetorik» «بلاغت (معانی، بیان و بدیع):
ج ۶، صص ۴۷۰-۳۵۵، «نسخه های شماره ۷۱۷۳-۷۳۹۳»:

۱. بلاغت و قریحه شعر سرایی: صص ۳۶۳-۳۵۷، نسخه های شماره
۷۱۷۳-۷۱۸۳.

۲. معانی و بیان: صص ۴۱۲-۳۶۳، نسخه های شماره. ۷۱۸۴-۷۲۷۶.
۳. بدیع (محسنات ادبی): صص ۴۱۸-۴۱۲، نسخه های شماره. ۷۲۸۵-
۷۲۷۷.

۴. آثار منفرد (در علم بیان همچون استعاره، مجاز و...): صص ۴۴۶-
۴۱۸، نسخه های شماره. ۷۲۸۶-۷۳۴۸.

۵. بدیعیات: صص ۴۶۶-۴۴۶، نسخه های شماره. ۷۳۴۹-۷۳۹۱.
۶. سبک نگارش (انشاء و ترسل): صص ۴۷۰-۴۴۶، نسخه های شماره
۷۳۹۲-۷۳۹۳.

کتاب نوزدهم: «Die Poesie» «شعر سرایی: ج ۶، صص ۶۲۸-۴۷۱»

« ویلهلم آلورت » و فهرست کتابخانه برلین: الگویی همچنان نوین برای فهرست نگاری نسخه های خطی

۲. برای آگاهی بیش تر درباره این آمارها (تا سال ۱۹۹۱م) به المخطوطات الإسلامية فی العالم: ج ۱، صص ۱۲۷-۱۴۳ و (تا سال ۲۰۰۰م) به مجله معهد المخطوطات العربیة: مج ۴۴، ج ۲ (۱۴۲۱هـ/۲۰۰۰م)، صص ۷-۴۰ مراجعه گردد.

۳. در فهرست کتابخانه برلین، از این مجموعه، که از زمان تأسیس (۱۶۶۰م) جمع آوری شده بود و بالغ بر ۶۲۰ نسخه خطی می گردید، با عنوان: (aisneniloreB ailatneirO atpircsunaM) dnatsEB etla reD یاد شده است؛ مجموعه حاضر طی سه بخش فرعی با عناوین ذیل مشخص گردیده است: «oilof .ro .ssM»، «atrauQ .ro .ssM» و «ssM .ro .ovatco» که در فهرست مذکور به ترتیب با رموز: «.fm»، «.Mq»، و «.oM» نشانه گذاری گردیده اند، لیست اختصاصی این مجموعه در: فهرست برلین: ج ۱۰، صص ۱۲-۲۳ آمده است.

۴. Friedrich Diez؛ متولد ۱۷۵۱م و درگذشته به سال ۱۸۱۷م؛ وی مدتی به عنوان سرکنسول دولت پروس در عثمانی (ترکیه) و ایامی را هم در مصر گذرانده بود، طی چندین نوبت نسخه هایی را برای کتابخانه به ارمغان آورد. مجموعه «دیتز» در فهرست کتابخانه با چهار شاخه فرعی ذیل نمایش داده شده است: «oilof zeid»، «atrauQ zeid»، «Diez Octavo» و «omicedS zeid»؛ رموز شناسایی مجموعه مزبور در فهرست یاد شده به ترتیب با نشانه های: «Df» ثبت نوشته است.

و- گزینه « برای بخش نخست مجموعه این»، «.qd»، «Do» و «.zd» مشخص گردیده است. لیستی از نسخه های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱۰، صص ۲۳-۲۵ آمده است.

۵. Johann Gottfried Wetzstein؛ خاورشناس و سیاح جست و جوگر، در سال ۱۸۶۱م. در اوزنیتس متولد و در سال ۱۹۰۵م. در برلین درگذشت، وی از سال ۱۸۳۶م. مطالعات خود را در زمینه الهیات مسیحی در لایپزیک پی گرفته و بعدها وارد در مباحث زبان های شرقی گردید. او هم چنین مدتی را در آکسفورد، سپس دروس تکمیلی را سال ۱۸۴۶م. در برلین به پایان برده و کرسی تدریس زبان عربی را در دانشگاه های آن شهر تصاحب کرد. «فیتزشتاین» در سال ۱۸۴۸م. مقام کنسولی دولت پروس را در دمشق به دست آورد. وی در جریان درگیری های بین دولت عثمانی با درویشان عهده دار واسطه صلح بین دو طرف منازعه گردید و نیز مدتی بعد در سال ۱۸۶۰م امور مسیحیان سوریه را بر عهده گرفت. در زمینه تاریخ سوریه و شامات تألیفاتی دارد. وی طی چند سال مقام کنسولگری توانست (دو مرحله) هزاران نسخه خطی اسلامی (بیش تر عربی) خصوصاً نسخه های مرتبط با درویشان را از دمشق و سایر نواحی سوریه به برلین انتقال دهد. مجموعه دو قسمتی وی در برلین به دو صورت: «WE خاورشناس برجسته b.»

کتاب بیستم: « Die Geschichte » تاریخ: ج ۹، صص ۵۲۱-۱، «نسخه های شماره ۱۰۱۷۱-۹۳۶۲»:

(A) بخش نخست، تاریخ کشورها و دولتها:

(a) تاریخ علم: صص ۳-۶، نسخه های شماره ۹۳۶۲-۹۳۶۵
(b) تاریخ نگاری علوم: صص ۲۹-۶، نسخه های شماره ۹۴۰۸-۹۳۶۶:

۱. نگارش و ثبت وقایع تاریخی: صص ۱۲-۶، نسخه های شماره ۹۳۷۶-۹۳۶۶

۲. تبارشناسی (انساب): صص ۲۹-۱۲، نسخه های شماره ۹۳۷۷-۹۴۰۸

کتاب بیست و یکم: «Biblich - Christliches» کتاب مقدس و لاهوت مسیحی: ج ۹، صص ۵۶۵-۵۲۳، «نسخه های شماره ۱۰۲۰۵-۱۰۱۷۲»

گفتنی است پس از اتمام فهرس گانه، «آلورت» یک بخش الحاقی و متمم (مندرج در: ج ۹، صص ۶۱۸-۵۶۷، نسخه های شماره ۱۰۳۶۷-۱۰۲۰۶) شامل استدراکاتی مرتبط با موضوعات یاد شده (کتاب های بیست و یک گانه)، آورده، که به جهت سهولت در مراجعه پژوهشگران، در ذیل موضوعات مربوط بدان اشاره گردیده است: ۳ و آخر دعوانا ان الحمدلله رب العالمین.

پانوشته ها:

۱. «عادل سلیمان جمال» در مقاله ای که برای معرفی کتابخانه برلین نگاشته، آورده که: «هسته اولیه این کتابخانه در سال ۱۶۶۱م. در مونیخ شکل گرفت، که به نام yrarbiL lavotcelE خوانده می شد؛ به تدریج برخی نسخ خطی از جمله تعدادی نسخه خطی فارسی در این مکان گردآوری شد...؛ در سال ۱۷۰۱م نام کتابخانه به کتابخانه سلطنتی yrarbiL layoR تغییر کرد... این کتابخانه در سال ۱۸۷۳م، دارای ۱۲/۰۰۰ نسخه خطی شرقی (با احتساب رساله های درون مجموعه ها) و ۶۴۰/۵۵۰ کتاب چاپی بوده است. در سال ۱۹۱۴م. همزمان با جنگ اول جهانی، این مجموعه (در مونیخ) به کتابخانه برلین، واقع در خیابان nedil nedretnU انتقال یافت؛ که البته با توجه به این که در زمان چاپ فهرست «آلورت»، نسخه ها در برلین قرار داشته به نحوی که روی جلد آن ها نیز عبارت: فهرست... در برلین، ثبت شده، حداقل گفته های اخیر «عادل سلیمان جمال» اندکی دور از حقیقت به نظر می رسد؛ برای آگاهی بیشتر به مقاله وی در مجله معهد المخطوطات العربیة: مج ۴۴، ج ۲ (۱۴۲۱هـ/۲۰۰۰م)، صص ۷-۴۰ رجوع شود.

*dnu ehcsirotsiH - nilreB ztisebrutluk rehcsissuerP
sed gnulmmaS red na negnuhcsretnu evitatitnaug
eiD : (۱۸۹۳-۱۸۹۳) REGNERPS srekirotsihmalsI
.tidaH dnu eihpargoeG ,ethcihseG ,negnulietaB*

ناگفته نماند که در فهرست برلین از این مجموعه (eiD) *gnulmmaS ehcs' regnerPS* با رمز «**rpS**» نشانه‌گذاری شده است. لیستی از نسخه‌های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱، ص ۴۷-۵۹ آمده است.

۸. در کتاب گلگشت (ص ۱۹۴)، اثر ناچیز نگارنده سطور آمده: «دکترهاینریش بروگش» نویسنده سفرنامه سفری به دربار سلطان صاحبقران (۶۱-۱۸۵۹م)، استاد دانشگاه برلین و شرق شناس بزرگی بود و سال‌ها معاونت حوزه مصر را در برلین بر عهده داشت؛ وی ابتدا با عنوان مستشار، همراه اعضای سفارت از طرف دولت پروس در سال ۱۸۵۹م. / ۱۲۷۶هـ. به ایران اعزام شدند، ولی بعد از مرگ «بارون مینوتولی» سفیر پروس، وی عهده دار مقام سفارت گردید، او با این سمت چندین بار به حضور «ناصرالدین شاه» رسید؛ هدف از اعزام اعضای سفارت به ایران، ایجاد مناسبات و ارتباطات تجاری میان ایران و پروس گزارش شده بود. وی مجموعه نسخه‌های اهدایی خود و استادش «مینوتولی» به کتابخانه سلطنتی دولت پروس، که بیشتر آنها به زبان فارسی بوده، در این سفر از ایران به دست آورده است. گفتنی است در فهرست برلین مجموعه «بارون مینوتولی» و «هاینریش بروگش» (*Die v. Minutoli'sche Sammlung*) با نمایی «**Min**» برای بخش (عقیل بن ابی طالب...) نشانه‌گذاری شده است. لیستی از نسخه‌های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱، صص ۷۶-۷۷ آمده است.

۹. *nnamöhcsS*؛ در فهرست برلین مجموعه «شومان» (*SciD*) *ömann'sche Sammlunghe* با نمایی: «**möhcs**» مشخص گردیده است. لیستی از نسخه‌های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱، صص ۱۷۷ آمده است.

۱۰. «باتاویا = *AIVATAB*» نام قدیم جاکارتا (پایتخت کشور اندونزی) بوده که مدت زمانی در سده‌های ۱۸ و ۱۹ میلادی به عنوان مستعمره دولت پادشاهی هلند محسوب می‌گردیده و نمونه‌هایی از نماد عینی غارت فرهنگی این کشور مسلمان و غنی در خاور دور توسط هلندیان، امروزه در کتابخانه‌های مهم و معتبر آمستردام ولیدن قابل مشاهده است.

۱۱. *rednaxelA notlimaH*؛ از دوک‌های اسکاتلند بوده است. مجموعه «هامیلتون» (*n'sche SammlungotlimaH eiD*) در فهرست برلین با رمز «**amH**» نشانه‌گذاری گردیده است. لیستی از برخی نسخه‌های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱، صص ۱۷۷ آمده است.

حدیث عبدالله بن جعفر بی‌ابی طالب، ۶
b

«برای بخش (*n.IetszteW*) و «**eW**» برای بخش (*nieszteW*) (حدیث.) مشخص گردیده است. گفتنی است که لیستی از نسخه‌های مجموعه دو بخشی وی در: فهرست برلین، ج ۱، صص ۲۵-۴۷ آمده است.

۶. *forP .f. hciemieH nnamreteP*؛ خاورشناس در سال ۱۸۰۱م. متولد و در سال ۱۸۷۶م. درگذشت. او در سال ۱۸۳۷م. کرسی تدریس در زبان‌های شرقی را در برلین عهده دار شد؛ وی از سال ۱۸۵۲م. تا ۱۸۵۵م. سلسله سفرهایی پژوهشی و علمی به کشورهای ایران، ترکیه و فلسطین، سپس بین سال‌های ۶۸-۱۸۶۷م. به سوریه نمود. نتیجه این سفرها مجموعاً انتقال بیش از ۱۱۰۰ نسخه خطی بوده است. از پیترمان چند سفرنامه و نیز تألیفاتی در زمینه دستور زبان‌های شرقی بر جای مانده است. گفتنی است در فهرست برلین از مجموعه دو قسمتی «پیترمان» (*eiD*) *n'sche erste/zweite SammlungnamreteP* با دو نمایی: «**teP**» و «**mp**» برای بخش (*nnamreteP .II*) نمایش داده شده است. لیستی از نسخه‌های مجموعه دو بخشی وی در: فهرست برلین، ج ۱، صص ۵۹-۷۶ آمده است.

۷. *Alois Sprenger*؛ خاورشناس برجسته آلمانی در سال ۱۸۱۳م در روستایی نزدیک کوهستان تیروول به دنیا آمد و در سال ۱۸۹۳م در هایدلبرگ رخ در خاک کشید. وی در سال ۱۸۳۶م برای پاره‌ای مطالعات خود مدتی راهی لندن گردید، در سال ۱۸۴۲م به عنوان رئیس یک مؤسسه پژوهشی برجسته در دهلی و نیز کلکته انتخاب و تا سال ۱۸۵۱م در آن جا به سر می‌پرد که انتقال بیش از هزار نسخه خطی فارسی و اردو و نیز سانسکریت به برلین، حاصل این اقامت پر بار وی بوده است. اشپرینگر هنگام مراجعت به اروپا بین سال‌های (۸-۱۸۵۸)م کرسی تدریس را در دانشگاه‌های برن درسوئیس عهده دار گردید. او خود در زمینه نسخه‌های خطی عربی و فارسی مطالعاتی نیز داشته و برخی از آنها را تصحیح و منتشر نموده است. از اشپزینگر چند اثر از جمله کتابی درباره زندگی حضرت محمد (ص) و نیز کتابی در زمینه جغرافیای جزیره العرب باقی مانده است. در سال ۱۹۸۱م در برلین از سوی «*oiruK sraH*» فهرستی از نسخه‌های خطی عربی مجموعه «اشپرینگر» موجود در «کتابخانه دولتی میراث فرهنگی پروس» منتشر گردیده، که در آن به نسخه‌های مرتبط با تاریخ نگاران اسلامی با تأکید بر نسخه‌های خطی تاریخ، جغرافیا و حدیث پرداخته شده است؛ عنوان اصلی این فهرست به آلمانی چنین است:

*acehtoilbiB red netfirhcsdnaH ehcsibarA
kehtoilbibstaats red ni 'anairegnerPS silatneiro*

انتشار داد که برخی نسخه های خطی کرشونی نیز در میان آنها وجود داشت. عنوان اصلی فهرست وی عبارت بود از:

Verzeichniss der Syrischen Handschriften der
königlichen bibliothek zu Berlin

در خصوص واژه « کرشونی » به توضیحات « مطران یوسف دریان » در: *مجله المشرق (بیروت)*: ش ۷، ۱۹۰۴ م.، ص ۷۸۵-۷۹۰ رجوع شود.

۱۵. *resalG dravdE*: سیاح آلمانی در سال ۱۸۵۵ م. متولد و در سال ۱۹۰۸ م. در مونیخ چشم از جهان فرو بست. وی مجموعه سفرهای اکتشافی و تحقیقی خویش را به مناطق جنوبی جزیره العرب (خصوصاً یمن) از سال ۱۸۸۳ م. شروع و آن تا سال ۱۸۹۴ م ادامه داشت. «گلارز» در طی این سفرها مقدار معتنا بیی از آثار فرهنگی همچون نقوش و نیز تعدادی کتب خطی از آن مناطق همراه خود به آلمان آورد. از وی تألیفاتی در زمینه تاریخ و جغرافیای جزیره العرب از قدیمی ترین زمان ها تا عصر حضرت محمد (ص) بر جای مانده است. در سال ۱۸۸۷ م. از سوی «*tdrawlhA .W*» فهرستی نامگوی از ۲۶۴ نسخه خطی «گلارز» در (p.۴۷) در برلین منتشر گردید، که عنوان آن چنین بود:

*gnulmma Snehsrezal Gredssinhciezre VsezruK
netfirhsdna Hehsibara*

در فهرست برلین از مجموعه او (*r'sche SammlungesalG eiD*) با رمز «*salG*» نشانه گذاری گردیده است. لیستی از نسخه های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱۰، ص ۸۹-۹۲ آمده است.

۱۶. مجموعه های اندک و ناچیزی دیگری هم همچون مجموعه: «*nSternretS .L .forP*» که در .: مشخص شده است با عنوان: نسخه های خطی شرقی میرمن:

*namreeM nehcsilatneirO sppillihP samohT riS sed
netfirhsdnaH*; یا *eiD n'sche SammlungamreeM*; که لیستی از نسخه های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱۰، ص ۹۳ آمده؛ و... در سال های پیش از اتمام فهرست «*tdrawlhA .W*» به کتابخانه سلطنتی برلین اهداء شده بود، که بنا به ملاحظاتی مانند کم اهمیت بودن مجموعه ها یا عدم دسترسی به اطلاعات کافی و یا احتراز از تفصیل و تطویل از ذکر آن خودداری نمودیم.

۱۷. *Pertsch Wilhelm*: فهرست نگار برجسته آلمانی است، که نسخه های خطی ترکی و فارسی برلین را به نحو مطلوبی جداگانه به تفصیل معرفی نموده است. در فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه سلطنتی

۱۲. *grebndnaL farG*: خاورشناس سوئدی، که در سال ۱۸۸۴ م. به تابعیت ایتالیا درآمد، در سال ۱۸۴۸ م. در گوتنبرگ سوئد متولد و در سال ۱۹۲۴ م. در نیز درگذشت. وی از سال ۱۸۷۲ م سیاحت در مشرق زمین را برای یادگیری لهجه های عربی شروع کرد، وی بین سال های ۹۳-۱۸۸۵ م. مقام کنسولگری عمومی دولت های سوئد و نروژ را در قاهره عهده دار بود و در واقع نسخه های هدایی وی به کتابخانه سلطنتی برلین محصول و ارمغان این هشت سال اقامت در قاهره بوده است. «لاندبرگ» در سال ۱۸۹۸ م. ریاست گروه علمی و پژوهشی را، که از سوی فرهنگستان علوم اتریش در وین برای تحقیق به جزیره العرب رفته بود، بر عهده داشت. از «لاندبرگ» آثاری در زمینه ادبیات زبان عربی و لهجه های آن و نیز تصحیح و نشر چند اثر به زبان عربی بر جای مانده است. فهرستی نامگوی از نسخه های خطی «لاندبرگ» از سوی «*W .tdrawlhA*» در سال ۱۸۸۵ م. در برلین طی (I+107p.IX) چاپ و منتشر گردیده که عنوان آن چنین است:

*nehcsgr'ebndnaL redssinhciezre V sezruK
netfirhsdna H nehcsibarA gnulmmaS*

گفتنی است در این فهرست ۱۰۵۲ نسخه خطی به صورت موجز توصیف گردیده است. در فهرست برلین مجموعه «لاندبرگ» (*eiD* *g'sche SammlungrebndnaL*) با نمایه «*gbL*» مشخص گردیده است. لیستی از نسخه های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱۰، ص ۷۷-۸۹ آمده است.

۱۳. «ویلهلم آلورت» در مقدمه آلمانی خود بر جلد اول: فهرست نسخه های خطی عربی برلین، تعداد این مجموعه را یک بار (ص IV) ۱۰۳۵ نسخه و بار دیگر (ص X) ۱۰۵۱ نسخه و در فهرستی که خود به صورت مستقل برای این مجموعه نگاشته (در پاروقی پیشین اشاره شد)، تعداد نسخه های خطی «لاندبرگ» را ۱۰۵۲ نسخه معرفی کرده است.

۱۴. *E. Sachau*: «زاخاو» متخصص در زبان های سامی مخصوصاً زبان سریانی بود، وی در سال ۱۸۸۵ م. فهرستی نامگوی از نسخه های خطی سریانی خود را در لیدن هلند طی (I+35 p)IIVXX انتشار داد که عنوان آن:

*Kurzes Verzeichniss der Sachauschem
Sammlung syrischer Handschriften.*

بوده است. مجموعه او در فهرست کتابخانه برلین (*eiD* *gnulmmaS ehcsu'ahcaS*) با نماد «*chaS*» نشانه گذاری گردیده است. لیستی از نسخه های مجموعه وی در: فهرست برلین، ج ۱۰، ص ۹۲-۹۳ آمده است. در مجموعه «زاخاو» نسخه هایی از زبان عربی وجود داشته که با حروف سریانی «کرشونی» نگاشته شده بود. ناگفته نماند که خود «زاخاو» سال ها بعد در سال ۱۸۹۹ م زمانی که جلد دهم فهرست «آلورت» از چاپ خارج شده بود، دو جلد فهرست از نسخه های خطی سریانی کتابخانه دولتی برلین را

Verzeichniss der Persischen Handschriften der Königinlichen Bibliothek zu Berlin

در ۹۴ ص چاپ و منتشر گردیده است. در این فهرست از ۷۱۶ نسخه خطی که در حدود ۳۰۰ نسخه آن به عربی می باشد، یاد گردیده است. بنا به نوشته «گورگیس عواد» در: فهرس المخطوطات العربیة فی العالم (ص ۱۵۸) انتشار و توصیف این مجموعه در سال ۱۹۱۲ م و انتقال آن به کتابخانه دولتی برلین در سال ۱۹۴۱ م بوده است، که با توجه به شرائط جنگی حاکم بر آلمان در آن تاریخ (۱۹۴۱ م) صحت این عقیده بعید به نظر می رسد.

۲۱. فهرست نسخه های خطی مجموعه دکتر «بورشارت» از سوی R.Strothmann. در سال ۱۹۲۱ م در لایپزیک با عنوان:

Arabische undpersische Handschriften aus dem besitz
esver storbenen reisenden Dr.H Burchardt

فهرست برلین با نمایه .

چاپ و منتشر گردیده است. این مجموعه پس از وفات وی برای کتابخانه دولتی برلین خریداری گردید. گفتنی است در مجله: «VXX, ۱۹۲۲, pp. ۳۶۰-۳۶۳: Orientalische Literaturzeitung» نیز گزارشی از این مجموعه از سوی نویسنده فهرست یاد شده، ارائه گردیده است.

۲۲. M.ClemenHuart؛ فهرستی ماشین نویسی شده از مجموعه «هوارت» توسط همو در سال ۱۹۲۷ م در پاریس با عنوان: *orientaux de la collection de feu M. Clement Huart. Catalogue des manuscrits* چاپ و منتشر گردیده است.

1999), Vol.1, p.226. *World Guide to Libraries*, (Ed.14: 23.

۲۴. بنابر مقاله ای که «عادل سلیمان جمال» در: مجله معهد المخطوطات العربیة: مج ۴۴، ج ۲ (۱۴۲۱/هـ/۲۰۰۰ م)، ص ۲۰ نگاشته، نخستین فهرستی که از سوی این کتابخانه منتشر یافته: فهرست نسخه های خطی شرقی، است که توسط «eclcratS deirfttoG Sabstan» نوشته شده و در سال ۱۷۰۴ م نیز به چاپ رسیده است. ناگفته نماند که در فواصل این نوشتار به برخی از فهرس منتشره در باره نسخه های خطی این کتابخانه نیز اشاره ای گذرا گردیده است.

۲۵. فهرس متنوع دیگری نیز که به نوعی مرتبط با نسخه های خطی برلین است، به زبان های فارسی، عربی و... در ضمن کتب یا مطبوعات داخلی و خارجی، آمده که به جهت احتراز از تطویل از آوردن همه آن ها در این جا صرف نظر کرده و عجالاً به فرصت دیگری موکول می کنیم (به: کتاب شناسی فهرس نسخه های خطی ایران و جهان در کتابخانه آیت الله العظمی مرعش نجفی رحمه الله، به قلم نگارنده سطور رجوع شود) و فقط به ذکر چند نمونه

(چاپ اول: ۱۸۸۸ م، برلین؛ چاپ دوم: ۱۹۸۹ م، هلدسهپایم در ۱۲۶۳ ص)، که در سلسله فهرس منتشره از سوی کتابخانه برلین چهارمین فهرست محسوب می گردد، دقیقاً ۱۰۹۸ نسخه خطی فارسی معرفی گردیده که سه نسخه آن در موضوع مسیحیت می باشد. عنوان کلی این فهرست عبارت است از: فهرست تفصیلی نسخه های فارسی: ص ۱-۱۰۴۵؛ اشتباهات چاپی و استدراکات: ۱۰۴۶-۱۰۶۸؛ فهرست مجموعه های انتقالی به کتابخانه: ص ۱۰۷۱-۱۰۷۸؛ فهرست الفبایی نسخه ها: ص ۱۰۷۹-۱۱۲۷؛ فهرست الفبایی مؤلفان: ص ۱۱۲۸-۱۲۶۲؛ فهرست اماکن: ص ۱۲۶۲-۱۲۶۳ و... گفتنی است کهن ترین نسخه خطی فارسی در کتابخانه برلین مربوط به سال ۵۴۳ هـ. است که به شماره ۷۵ در این فهرست معرفی شده است؛ برای آگاهی بیشتر درباره این نسخه به: مجموعه کمینه (ایرج افشار): صص ۲۳۱-۲۴۳ مراجعه شود.

۱۸. Haupt Rudolf؛ فهرستی از نسخه های خطی عربی مجموعه «هاویت» از سوی «M.Hartmann» در سال ۱۹۰۶ م. در هاله طی (p. ۳۴+IIX) انتشار یافته که عنوان آن چنین است:

gnulmmaS red netfirhcsdnaH nehcsibara eiD
.gnuberheseb dnu gnutielnie timt puaH

۱۹. M.Hartmann؛ فهرست نسخه های خطی مجموعه «مارتین هارتمان» در سال ۱۹۰۸ م در هاله با عنوان:

gnulmmas red netfirhcsdnaH nehcsibarA eiD
.nnamtraH nitraM

چاپ و منتشر گردیده است. این مجموعه در سال ۱۹۱۲ م. به کتابخانه دولتی برلین منتقل گردیده است.

۲۰. Rachaid Dahdah؛ فهرست نسخه های خطی مجموعه «رشید حداح» از سوی M. Bitar (م.ی. بیطار) در سال ۱۹۱۲ م در پاریس با عنوان:

composant la bibliotheque de M. Rachaid Dahdah
des manuscrits precieux et livres rares arabes
.Catalogue

بسنده می کنیم: دوابین خاقانی در کتابخانه همایونی، (یادداشت های قزوینی: ج ۱، صص ۴۷-۵۰)؛ فهرست نسخ فارسی فهرست نشده در کتابخانه همایونی برلین، (یادداشت های قزوینی: ج ۱، صص ۵۱-۵۸)؛ فهرست کتب نجومی و ریاضی کتابخانه برلین، از: سید جلال تهرانی (فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس: ص ۴۳۸)؛ مخطوطات برلین - ۱: (فهرس المخطوطات العربیة فی الرياضیات)، از: عدنان جواد الطعمه؛ و ...

۲۶. C. D. Friedrich: نقاش و هنرمند چیره دست آلمانی در رسم تابلوهای رومانتیک از مناظر طبیعی، در سال ۱۷۷۴م در گرایسفالده متولد گردید و در سال ۱۸۴۰م در شهر درسدن درگذشت. شهرت هنری وی بیشتر به واسطه رسم مناظر طبیعی زیبا و رومانتیک از ساحل دریای بالتیک می باشد.

۲۷. Johann Gottfried Kosegarten؛ خاورشناس، تاریخ نگار آلمانی در سال ۱۷۹۳م. در جزیره روگن (Rügen) بر کرانه دریای بالتیک متولد شد و در سال ۱۸۶۰م. نیز در گرایسفالده درگذشت. وی مطالعات خود را متمرکز بر زمینه زبان های قدیمی از جمله زبان عربی و الهیات مسیحی نموده و در سال ۱۸۱۷م استاد زبان های شرقی در دانشگاه ناگردید. او از سال ۱۸۲۴م. به گرایسفالده آمده و تا آخر حیات خویش در دانشگاه آنجا به تدریس زبان های شرقی اشتغال داشت. از وی آثاری بر جای مانده که از آن جمله اثری درباره این بطوطه، تصحیح و نشر: معلقه عمرو بن کلثوم (سال ۱۸۱۹م.)، دو جلد از تاریخ الطبری (سال های ۳۷-۱۸۳۱م) و دیوان بنی هذیل، می باشد.

۲۸. lawE hcmieH Arabic poets, London 1870. *The Divans of the sin ancient*؛ خاورشناس، استاد الهیات مسیحیت پروستان، در سال ۱۸۰۳م در گوتینگن متولد و در سال ۱۸۷۵م نیز در همان جا درگذشت. او بین سال های ۳۷-۲۹.

Bemerkungen über der Aechtheit der altarabishen Gedichte, 2781.. 03
Sammlungen alter arabischen dichter, 3091-4091.. 13

۳۲. « روبة بن أبی الشعیاء العجاج، از شاعران حماسه سرای عرب (رجزی) در سال ۱۴۵هـ. درگذشته است؛ یکی از شاهکارهای ادبی «ویلهلم آلورت»، ترجمه منظوم این اثر به زبان آلمانی است، که در سال ۱۹۰۴م. در برلین منتشر گردیده است. «مانفرد اولمان» در کتاب المستشرقون الألمان: ج ۱، ص ۱۰۳، درباره این اثر می نویسد: «خواندن عبارات منظوم آلمانی آلورت در این اثر همانند خود متن اصلی رجزها در اوج صعوبت بوده، چراکه آلورت در ترجمه، دقیقاً از واژه هایی که مخصوص رجز است - همانند روبه - استفاده کرده است؛ ... ای کاش شاعران آلمانی اندکی در این ابیات و قوافی تفکر می کردند تا ببینند چه چیزی وی را در این تقلید شعری صحیح، توانا ساخته و بدانند که در چه چیزی باید تقلید کرد و در چه اموری باید از آن اجتناب بکنند».

۳۳. Elacnaiyyat, nebst eingen sprach gedichte, 2091. 33
۳۴. فهرس نسخه های خطی موجود در سه دسته: نامگوی، توصیفی و تحلیلی

تقسیم بندی می گردند؛ فهرست های دسته نخست، که از آنها در فارسی به «نامگوی» یا «گزیده»، در عربی «قائمه»، در انگلیسی «Handlist» و در آلمانی «Kurzes» یاد می شود، به فهرسی گفته می شود که در آنها به عنوان اثر، مؤلف، کاتب، تاریخ کتابت، تعداد برگ، تعداد سطر و اندازه آن اشاره می گردد و معمولاً چنین فهرست هایی، جز موارد خاصی کمترین فائده را به خواننده می رسانند؛ دسته دوم که از آنها در زبان فارسی با عنوان «فهرست توصیفی»، و یا در انگلیسی با عنوان «A descriptive catalogue» یاد می شود، به فهرسی اطلاق می گردد که علاوه بر دارا بودن مواد یاد شده، به سرآغاز نسخه و انجام آن، با ذکر شمه ای از گزارش متن و نسخه شناسی و نیز بیان سماعات، بلاغها، اجازه ها و قراآت و مواردی از این دست نیز اشاره گردد؛ بیشتر فهرس موجود از این دسته هستند، البته در فهرس چاپ ایران یک نظم خاصی نسبت به موارد یاد شده، حاکم نیست و معرفی نسخه ها در اکثر فهرس به اصطلاح منطقی ها از مقوله تشکیک و تابع تغییر هستند و ای بسا شده در یک فهرست از هر سه نوع روش فهرست استفاده شده است! دسته سوم «فهرس تحلیلی» نامیده می شوند، که به علاوه بر موارد یاد شده، یک کتاب شناسی کامل از اثر که در آن به صورت تفصیلی به موارد ذیل اشاره شده باشد، را دارا هستند؛ گزارشی از محتوای کلی کتاب؛ بیان فصول و ابواب، مهدی الیه، تاریخ تألیف؛ بیان شمه ای از آثار وابسته به آن اثر، مانند: نظم، شرح، حاشیه، تلخیص، ترجمه و ...؛ بیان این که اثر چاپ شده آنه و ذکر حداقل چاپ های نخستین و آخرین آن؛ بیان نسخه های مهم آن در کتابخانه ها، مصادر و منابع مؤلف در کتاب، بیان مختصری از شرح حال مؤلف و کارهای پژوهشی او، نام های دیگر اثر، منابع معرفت اثر و نظریات دیگران درباره آن، بیان ترقیمه (رقم) مؤلف به صورت کامل و ...؛ و نیز یک نسخه شناسی تفصیلی و کامل از نسخه که علاوه بر موارد یاد شده شامل: ترقیمه (رقم) کامل کاتب، بیان وقف نامه ها و اجازات (در صورت اختصار ذکر همه اجازه)، بیان دست خط های بزرگان، بیان تذهیبات و ترصیبات به کار رفته در نسخه و نوع آن و تعیین مکتب های سر لوح ها، بیان تاریخ تقریبی نسخه (سده و قرن) در صورت نداشتن یا افتادن، بیان شرح حالی از کاتب، وقتی که وی از شخصیت های برجسته شناخته شده باشد، ثبت همه نوع اطلاعات پشت نسخه ای (ظهریه ها) خصوصاً بیان تاریخ آمدن سیل، زلزله، آتش سوزی و حوادثی از این دست، تاریخ تولد ها، آثار چربی، بیان افتادگی های نسخه از آغاز و انجام با ذکر میزان افتادگی و تعیین سرفصل های آن، تعلیقات و حواشی با ذکر رموز آن، بیان سایر حالات نسخه، اعم از آفت دیدگی و رطوبت دیدگی و بیان میزان آسیب نسخه و متن، بیان اطلاعات تفصیلی مربوط به صحافی و جلد نسخه و ...؛ و سایر مشخصات نسخه که ذکر همه آن ها از حوصله این نوشتار خارج است و خود مجال و مقال دیگری را طلب می کند؛ بنابراین تعاریف، فهرست برلین قطعاً و بدون تردید داخل در گزینه سوم و از نوع «فهرس تحلیلی» می باشد، و انصافاً آکار ارزشمند «آلورت» جزء «فهرست های تحلیلی» است که از آغاز تا پایان آن یک نواخت بر یک مسیر ثابتی حرکت کرده و تزلزلی در آن مشاهده نمی شود.

۳۵. فرهنگ کامل خاورشناسان: صص ۲۷-۲۸.

نقد و بررسی

۳۶. حدیث عشق: دفتر ۱، ص ۳۱۹.

نولدکه» و «کارل بروکمان» آموخت. وی در سال ۱۹۱۳م. به عنوان پژوهشگر در مؤسسه تاریخ و تمدن در هامبورگ آغاز به فعالیت نمود. «ریتر» مدتی به عراق رفته و به مطالعات شرق شناسی پرداخت و بعدها به ترکیه آمده و به ریاست انجمن آلمانی پژوهش های مشرق زمین در استانبول برگزیده شد. از وی در زمینه مطالعات اسلامی و پژوهش نسخه های خطی، آثار فراوانی برجای مانده است. اثر ماندگار او مجله پژوهشی: *Oriens* ۱۸۳۸م. به جهت پاره است که اینک از سوی شاگرد برجسته اش «رودلف زلهایم» در فرانکفورت منتشر می گردد.

۴۱. Frietz Meier: اسلام شناس، پژوهشگر و محقق برجسته سوئسی، متولد سال ۱۹۱۲م در بال، و درگذشته به سال ۱۹۸۸م در همان شهر و به گفته ایرانشناس شهیر ایرج افشار: «عجائب و نوادر ایام بوده که مرگ و تولد او در یک شهر و زادن و مردنش هر دو در دهم ژوئن بوده است!»؛ «مایر» دکترای خود را در سال ۱۹۳۷م. اخذ کرد، تحقیقات دامنه داری در زمینه مطالعات اسلامی (خصوصاً عرفان و تصوف) انجام داده است. او از شاگردان برجسته خاورشناسان: «هلموت ریتر» و «رودلف چودی» بوده است. آثار «مایر» اکنون از سوی خانم دکتر مهرآفاق بایبوردی در حال ترجمه به زبان فارسی است، و برخی نیز منتشر شده، که از آن جمله: بهاء ولد و مجموعه مقالات وی است.

۴۲. Rudolf Sellheim: پژوهشگر معاصر، وی از شاگردان برجسته «هلموت ریتر» محسوب می گردیده، وی بعضی کارهای «ریتر» را در حوزه تحقیق و بررسی نسخه های خطی اسلامی (که بنا به نوشته آقای افشار، عشق لایزال او بود) از جمله انتشار مجله: *Oriens* ادامه می دهد؛ برخی فهرس نسخه های خطی عربی کتابخانه برلین به کوشش این دانشمند به انجام رسیده است. وی اینک مدیریت مجله ارزشمند: *Oriens* ای م و کرسی اسلام شناسی و مطالعات اسلامی دانشگاه فرانکفورت را بر عهده دارد. (نادره کران: ص ۱۰۳۸)

۴۳. Gostav Leberecht Flugel: خاورشناس و پژوهشگر برجسته آلمانی در سال ۱۸۰۲م در باوتسن (Bautzen) به دنیا آمد و در سال ۱۸۷۰م در شهر درسدن درگذشت. وی در سال ۱۸۲۱ به لایپزیک رفته و وارد دانشگاه شده و در سال ۱۸۲۴م دانش آموخته شد. وی پس از سال ها بررسی و تحقیق در حوزه مطالعات اسلامی و شرق شناسی در شهر وین (پایتخت وقت امپراتوری اتریش - مجارستان)، کار بزرگ فهرست نگاری نسخ خطی نفیس کتابخانه سلطنتی وین را عهده دار گردید. وی آثار فراوانی در حوزه نسخه های خطی و مطالعات اسلامی از خود برجای گذاشته که به عنوان نمونه می توان علاوه بر فهرست مذکور به تصحیح و ترجمه کتاب گران قدر: کشف الظنون که بین سال های ۶۷-۱۸۶۵م. و با تعلیقات وی در هفت جلد چاپ و منتشر گردیده، اشاره کرد.

۳۷. Carl Brokelmann: خاورشناس، متخصص زبان های سامی (عربی، عبری، سریانی، آرامی و...) و ترکی در سال ۱۸۶۸م. در روستوک (شهری بر کرانه دریای بالتیک در شمال شرقی آلمان) چشم به جهان گشود و در سال ۱۹۵۶م. درگذشت. وی از سال ۱۹۰۰م. از اساتید زبان های شرقی در دانشگاه های بریسلو، کونگزبرگ، هاله و برلین گردید. شهرت وی بیشتر به جهت اثر ارزشمند و بزرگ او تاریخ ادبیات عرب *AL:G (Gschiete der arabischen litteratur)* ۱۸۳۴م. استاد زبان های شرقی (سامی)، به خصوص زبان عبری بود. وی در سال است که در پنج جلد (دو جلد اصل و سه جلد ذیل) به چاپ رسیده است. از وی آثار دیگری همچون: تاریخ شعوب اسلامی، تاریخ لغات سامی، قواعد لغت زبان عربی و... برجای مانده، اما شهرت هیچ یک به پای اثر جاوید و کم نظیر وی: تاریخ ادبیات عرب، نمی رسد.

۳۸. المستشرقون الألمان: ص ۱۰۴؛ نباید از نظر دور داشت که «عبدالرحمن بدوی» درباره اثر ارزشمند «بروکلمان»، که همو تاریخ ادبیات عرب خود را مدیون فهرست «آلورت» می داند، می نویسد: «چه کسی ممکن است که از پنج جلد کتاب تاریخ ادبیات عرب *AG (L)* بی نیاز باشد؟ این کتاب هنوز هم تنها منبع اصلی در باره نسخه های خطی عربی و محل وجود آنهاست». (فرهنگ کامل خاورشناسان: ص ۴۶)

۳۹. محمد فؤاد سزگین، شرق شناس مسلمان و پژوهشگر پرتلاش در سال ۱۹۲۴م. در استانبول متولد شد، وی ابتدا وارد دانشکده هندسه استانبول شده ولی مدتی بعد آن را با میل خود ندید و پس از اندک زمانی با مؤسسه شرق شناسی وابسته به دانشگاه استانبول که آن روزها تحت ریاست شرق شناس برجسته «هلموت ریتر» قرار داشت، آشنا شده به تحصیل در آن دانشگاه پرداخت. این پژوهشگر ترک بنا به مسایل سیاسی در سال ۱۹۶۰م. به آلمان مهاجرت کرد و کرسی تدریس در رشته تاریخ علوم طبیعی و علوم عربی - اسلامی دانشگاه فرانکفورت را به دست گرفت. او اینک بیش از ۴۰ سال است که در آنجا به تدریس و تحقیق اشتغال دارد. وی از همان سال های نخستین (۱۹۶۱م) با این نیت که کار «بروکلمان» را تکمیل نماید، اثر جاوید و بی بدیل خود: تاریخ نگار شهای عربی *SAG: (muttf ischGschiete der arabischen)* را شروع کرد و اینک چاپ آخرین جلد (جلد ۱۲) از مرحله نخست کار او که تا سال ۴۳۰هـ. را در بر می گیرد، شاهدیم. به امید تحقق وعده و آرزوی «سزگین» در نگارش دوره دوم که از سال ۴۳۰هـ تا سده ۱۱هـ را شامل می شود.

۴۰. Hellmut Ritter: خاورشناس، اسلام شناس و پژوهشگر برجسته آلمانی بیشتر به واسطه تحقیقاتش در باره نسخه های خطی عربی و فارسی معروفیت پیدا کرده است. او در سال ۱۸۹۲م. متولد و در سال ۱۹۷۱م. در فرانکفورت در گذشت. وی استاد دانشگاه فرانکفورت و توانمند در ادبیات فارسی بود. او ابتدا مطالعات شرق شناسی را نزد دانشمندانی چون «تئودور

۴۴. المستشرقون الألمان: ص ۱۰۳

۳. بدوی، عبدالرحمن، (ترجمه به فارسی: شکرالله خاکرند): فرهنگ کامل خاورشناسان؛ قم: دفتر تبلیغات اسلامی، بهار ۱۳۷۵، ص ۲۶-۲۸.

۴۵. ناگفته نماند که برخی پژوهشگران نسخه های خطی، همچون «گورگیس عواد» در فهرس المخطوطات العربیة فی العالم: ص ۱۵۵ تعداد نسخه های معرفی شده را در این فهرست ۱۰۱۷۱ بیان نموده اند، که آن در واقع مجموع تعداد ظاهری ثبت شده بر روی جلد فهرس ده گانه برلین است؛ البته باید توجه داشت آمار مذکور بدون احتساب مکمل، متمم و استدرکاتی است، که «آلورت» در پایان کتاب بیست و یکم (ج ۹، ص ۵۶۷-۶۱۸) آورده، و با احتساب آنها همان رقم ۱۰۳۶۶ (رقمی که «Anton Heinen» نیز در: المخطوطات الإسلامیة فی العالم: ج ۱، ص ۱۳۳ به آن اشاره کرده)، یا دقیق تر بگوئیم عدد ۱۰۳۶۷ به دست می آید.

۴. جمال، عادل سلیمان: «المخطوطات العربیة فی ألمانيا (مکتبه برلین و فهرس آلورد)»؛ مندرج در: مجله معهد المخطوطات العربیة (القاهرة): مج ۴۴، ج ۲ (۱۴۲۱هـ/ ۲۰۰۰م)، ص ۷-۴۰.

۴۶. «آلورت» در فهرست خویش از متافیزیک با عنوان کلام: یاد کرده، که با تعبیر و تعریفی که از علم کلام: نزد متخصصان امر شده، به نظر اندکی دور از واقعیت می رسد.

۵. الحکیم، علی (شیخ): «السید الطباطبائی و المکتبه الوطنیة فی برلین»؛ مندرج در: المحقق الطباطبائی فی ذکراه السنویة الأولى: قم، مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۴۱۷هـ، ج ۲، ص ۷۲۳-۷۵۰.

۴۷. مؤلف این رساله «دبیران کاتبی قزوینی» است. شرح معروف این رساله از «قطب الدین رازی» است که از آن با عنوان شرح الشمسیة (یا) تحریر القواعد المنطقیة یاد می گردد و شرح، تعلیقات و حواشی فراوانی بر آن نگاشته شده، که در این فصل از فهرست به شمه ای از این آثار اشاره گردیده است.

۶. راد، علی: «تاریخ التراث العربی و مؤلفان»؛ در: آینه پژوهش (قم): س ۱۵، ش ۱ (پیاپی ۸۵)، فروردین - اردیبهشت ۱۳۸۳، ص ۱۵-۳۰.

۴۸. در فرهنگ هایی که در دسترس راقم سطور است، به معنی دقیق واژه آلمانی: «Hilfswissenschaften» آگاهی نیافتیم، لیکن بر اساس قرائن به نظر می رسد که به معنی «تاریخ نگاری علوم» بوده باشد؛ والله العالم.

۷. سلطانی، پوری (و...): دانشنامه کتابداری و اطلاع رسانی؛ تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۷۹، ص ۲۸۲.

۸. عواد، کورکیس: فهرس المخطوطات العربیة فی العالم: الکویت، معهد المخطوطات العربیة، ۱۴۰۵هـ. / ۱۹۸۴م، ج ۱، ص ۱۵۲-۱۷۶.

۴۹. در تنظیم و نگارش این نوشتار علاوه بر بهره گیری از نوشته های مستقیم «ویلهلم آلورت» از مقدمه آلمانی فهرست برلین، و برخی داده های اینترنتی و شخصی، از منابع و آثار ذیل هم به صورت غیر مستقیم استفاده و بهره جستیم، ناگفته نماند که به برخی از مصادر هم در فواصل این مقاله اشاره گردیده، که در اینجا به جهت اختصار، از تکرار آن صرف نظر می کنیم:

۹. هاینن، آنتون، notnA، nenieH: (ترجمه به عربی: عبدالستار الحلوجی): «[المخطوطات الإسلامیة فی ألمانيا]»؛ مندرج در: المخطوطات الإسلامیة فی العالم: لندن، مؤسسه الفرقان للتراث الإسلامی، ۱۴۱۷هـ. / ۱۹۹۷م، ج ۱، ص ۱۱۷-۲۰۱.

۱۰. دلیل فهرس المخطوطات فی المجمع الملكي لبحوث الحضارة الإسلامیة؛ عمان - اردن، مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۹۸۶م، ص ۱۸۵-۲۰۴. مسائل و دلائل سیاسی از کار برکنار و در بخشی از دانشگاه توبینگن در رشته فلسفه به تدریس مشغول گردید. «ایوالد» در سال ۱۸۴۸م بعد از رفع برخی ملاحظات سیاسی دوباره به گوتینگن بازگشت. او در سال ۱۸۶۳م در تأسیس «اتحاد پروتستان ها» شرکت جست؛ در سال ۱۸۶۷م. برای بار دوم از سوی دولت پروس از تمام مشاغل و مناصب خود عزل گردید. از وی آثاری چند در زمینه زبان های شرقی بر جای مانده است.

منابع:

۱. افشار، ایرج: نادره کاران؛ تهران: نشر قطره، ۱۳۸۳، ص ۱۰۴۸-۱۰۶۲.

۲. اولمان، مانفرد: «فیلهلم آلورد (۱۸۲۸-۱۹۰۹)»؛ مندرج در: المنجد، صلاح الدین: المستشرقون الألمان: بیروت، دارالکتب الجدید، ۱۹۸۲م، ج ۱، ص ۱۰۱-۱۰۴.